

POVIJEST

ИСТОРИЈА

HISTORIJA

Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini

**Modernizacija udžbenika historije u BiH:
od uklanjanja uvredljivog sadržaja
iz udžbenika u toku 1999. godine
do nove generacije udžbenika u
školskoj 2007./2008. godini**

**Autori: Dr. Heike Karge
Mr. Katarina Batarilo
Institut za međunarodno istraživanje udžbenika Georg Eckert
Braunschweig, Njemačka**

Julij 2008. godine

Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini

Modernizacija udžbenika historije u BiH: od uklanjanja uvredljivog sadržaja iz udžbenika u toku 1999. godine do nove generacije udžbenika u školskoj 2007./2008. godini

Autori: Dr. Heike Karge
Mr. Katarina Batarilo
Institut za međunarodno istraživanje udžbenika Georg Eckert
Braunschweig, Njemačka

Juli 2008. godine

Ova analiza je objavljena zahvaljujući finansijskoj podršci Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Stavovima i načinom predstavljanja materijala u ovoj publikaciji nikako nije izneseno mišljenja Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini u pogledu sadržaja. Stavovi i mišljenja izneseni u ovoj publikaciji isključivo su stavovi i mišljenja autora te ne predstavljaju i ne odražavaju službeni stav ili politiku djelovanja Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini niti daje garanciju, predstavku ili obavezu, bilo izričitu ili da se podrazumijeva, niti preuzima bilo kakvu pravnu obavezu, bilo direktno ili indirektno, ili odgovornost za kvalitet, tačnost, kompletnost, prikladnost ili korištenje podataka, tekstova i ostalih stavki sadržanih u ovoj publikaciji.

Sadržaj

KRATAK PREGLED	5
SLIJED KVALITETA U UDŽBENICIMA HISTORIJE.....	5
POŽELJAN KVALITET ZA UDŽBENIKE HISTORIJE.....	6
UDŽBENICI HISTORIJE SA STAJALIŠTA NASTAVNIKA.....	7
PRVI DIO – PROCES REFORME UDŽBENIKA HISTORIJE I PODUČAVANJA HISTORIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	9
HRONOLOŠKI PREGLED.....	10
<i>Korištena literatura</i>	12
DRUGI DIO - INTERVENIRANJE, USVAJANJE I PROFESIONALIZAM – DINAMIKA PISANJA UDŽBENIKA HISTORIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	13
Uvod	14
I UVOZ UDŽBENIKA, NJIHOVO USVAJANJE I PISANJE: 1992. – 2008.	15
<i>Tokom rata</i>	15
<i>Nakon rata</i>	15
<i>Republika Srpska</i>	15
<i>Kantoni s hrvatskom većinom u Federaciji BiH</i>	16
<i>Kantoni s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH</i>	16
II UTJECAJ POJEDINAČNIH AUTORA UDŽBENIKA I IZDAVAČKIH PODUZEĆA.....	17
<i>Upotreba pisma</i>	18
III ZNAČAJ NACIONALNE HISTORIJE – JE LI BIH POLAZIŠTE?	18
<i>Naglasak: historija Hrvata</i>	18
<i>Naglasak: od srpske/jugoslavenske ka historiji Južnih Slavena i Srba u BiH</i>	19
<i>Naglasak: između bošnjačke i bosanske historije</i>	20
IV PODUČAVANJE O RATOVIMA 20. STOLJEĆA	22
Zaključak.....	24
TREĆI DIO – STUDIJA O KORIŠTENJU UDŽBENIKA HISTORIJE U BOSNI I HERCEGOVINI	25
KRATKI PREGLED	26
OPĆI CILJ I TEME STUDIJE	26
REZULTATI ANKETE	27
I <i>Uzorak</i>	27
II <i>Komentari nastavnika na rad uz korištenje udžbenika u nastavi</i>	29
Udžbenici koji su korišteni u školskoj 2007./2008. – odgovori nastavnika.....	29
Proces odabira udžbenika	29
Kriteriji za odluku o udžbenicima	30
Udžbenici za nacionalno mješovita odjeljenja	30
Različiti nastavni materijali za sate i konkretni načini korištenja udžbenika	32
Udžbenici historije kao glavni oslonac u nastavi	33
Bavljenje kontroverznim pitanjima uz pomoć udžbenika	33
Udžbenik i regionalna historija	34

**Reforma nastave historije
u Bosni i Hercegovini**

III <i>Mišljenje nastavnika o udžbenicima historije u BiH</i>	34
<i>Promjene koje nastavnici predlažu za nove udžbenike</i>	35
<i>Podučavanje o ratu u Bosni i Hercegovini kao temi u udžbenicima</i>	36
<i>Mišljenja nastavnika o temama iz perioda od 1992. do 1995. godine, koje bi trebale biti obuhvaćene u udžbenicima</i>	36
Zaključak	37
<i>Uvođenje multiperspektivnosti kao historijsko-metodološkog sredstva u udžbenike za V razred</i>	39
<i>Primjena multiperspektivnosti u udžbenicima za VI razred osnovne škole</i>	40
<i>Naglašavanje prirode historijskog znanja u udžbenicima za VI razred osnovne škole</i>	40
<i>Ujednačeni i rafinirani prikazi</i>	41
DODATAK 9 – LISTA UDŽBENIKA ZA DRUGI DIO: INTERVENIRANJE, USVAJANJE I PROFESIONALIZAM – DINAMIKA PISANJA UDŽBENIKA HISTORIJE U BOSNI I HERCEGOVINI .	46
<i>Dodatak 10 – Tabele udžbenika korištenih u školskoj 2007./2008. godini</i>	48
<i>Dodatak 11 – Upitnik o korištenju udžbenika historije u BiH</i>	52
SOCIODEMOGRAFSKI PODACI.....	53

Kratak pregled

Uprkos činjenici da je, prije više od petnaest godina, Bosna i Hercegovina (BiH) postala nezavisna, međunarodno priznata država, udžbenici historije u BiH, općenito govoreći, još uvijek nisu usklađeni s modernim evropskim standardima. U ovom pregledu opisana su ključna dešavanja, s naglaskom na proteklo desetljeće. Ovaj je projekt proistekao iz ankete, provedene među 184 nastavnika historije iz cijele BiH koju su, početkom 2008. godine, zajednički proveli Misija OSCE-a u BiH i Institut za međunarodno istraživanje udžbenika Georg Eckert, sa sjedištem u Braunschweigu, u Njemačkoj. U *Prvom dijelu* analize dat je hronološki pregled procesa reforme, koji se odnosi na udžbenike i nastavu historije u BiH. U *Drugom dijelu* predstavljena je analiza odabranih udžbenika historije, korištenih u osnovnim školama u BiH od početka školske 2000./2001. godine do kraja 2007./2008. godine. Zbog toga je osnovni cilj istražiti jesu li udžbenici historije, koji su odobreni za školsku 2007./2008. godinu u BiH, u skladu sa standardima utvrđenim u *Smjernicama za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u BiH*. U analizu je uvršteno i poređenje odabranih udžbenika historije za osnovne škole, koji su bili u upotrebi nakon 2000. godine, pa sve do početka školske 2007./2008. godine. Posebno je naglašeno pitanje je li u udžbenicima historije, BiH prihvaćena kao glavno polazište, s obzirom na to kako zahtjev da se istakne BiH kao glavno polazište, predstavlja jedan od osnovnih ciljeva *Smjernica* i preporuka iz *Memoranduma o razumijevanju*.

U zadnjem dijelu data je studija o korištenju udžbenika historije u BiH, sa rezultatima i analizom ankete provedene među nastavnicima historije.

Slijed kvaliteta u udžbenicima historije

Smjernice su imale učinak na udžbenike historije izdate u Istočnom Sarajevu¹, iako u ograničenoj mjeri. Vizualni izgled udžbenika je poboljšán i izdat je veći broj udžbenika autora iz BiH. Tako, u školskoj 2007./2008. godini, koristi se samo jedan udžbenik (za VII razred) autora iz Beograda. Međutim, taj udžbenik napisan je za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj* i objavljen je u Istočnom Sarajevu. Ostale nove udžbenike napisale su grupe autora iz BiH. Što se tiče didaktičkog kvaliteta, nova serija udžbenika, u izdanju izdavačke kuće u Istočnom Sarajevu, također pokazuje određena impresivna poboljšanja. Tako novi udžbenici danas imaju kraće tekstove, više ilustrativnog materijala i historijskih karata i, sveukupno, pregledniji su i za nastavnike i za učenike. Ta poboljšanja, međutim, ne prati uvijek suštinska promjena ili revizija samog sadržaja, što znači da je, i nakon izdavanja *Smjernica*, dominantan fokus udžbenika – u smislu nacionalne historije – i dalje na historiji Srbije i Srba.

ovaj pregled, također, jasno pokazuje da je u udžbenicima historije, napisanim za tržišta u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji Bosne i Hercegovine, najmanje došlo do izmjena u smislu pisanja i izdavanja udžbenika. *Smjernice* nisu imale apsolutno nikakav učinak na udžbenike za *Nastavni plan i program za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH*. Obrazovne vlasti u Mostaru (nastavni plan i program na hrvatskom jeziku) su, do 2000. godine, odobravale udžbenike izdate u Zagrebu, bez bilo kakvog prilagođavanja teksta udžbenika uslovima u BiH. Nakon 2000. godine, nadležna tijela nudila su tek nešto prilagođene udžbenike. I danas su u upotrebi adaptirane verzije udžbenika pisanih u Zagrebu i izdatih u Mostaru. Na tržištu udžbenika u BiH, 2006. godine, pojavili su se prvi udžbenici historije, koje su u cijelosti napisali autori iz Hercegovine. Što se tiče sadržaja, međutim, samim pisanjem i izdavanjem udžbenika u BiH, nije riješen problem koji je zajednički za sve analizirane udžbenike za nastavni plan i program na hrvatskom jeziku. Analizirani udžbenici jasno

¹ Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske.

pokazuju da „nacionalna historija“ nije izjednačena s historijom BiH, nego sa historijom Hrvatske i Hrvata. Ovo se odnosi na sve analizirane udžbenike, uključujući i najnoviji udžbenik, izdat u 2006./2007. godini. Svaki udžbenik tijesno se oslanja na udžbenike uvezene iz Zagreba.

Još prije završetka rata u BiH, u pretežno bošnjačkim sredinama,² došlo je do objavljivanja novih udžbenika historije. U smislu sadržaja, kvaliteta i stavova autora, u udžbenicima od prije 2002. godine (kao što je slučaj i kod drugih naroda u BiH) osjetio se utjecaj ratnog perioda od 1992. do 1995. godine i bivših standarda u obrazovanju. Međutim, 2003. godine došlo je do prvih poboljšanja, s pojavom nove izdavačke kuće (Sarajevo Publishing). Ovaj izdavač – kao i druge izdavačke kuće, u određenoj mjeri – počeo je modernizirati konvencionalno tržište udžbenika u Federaciji Bosne i Hercegovine (Federacija BiH) novim, vizualno atraktivnim izgledom udžbenika. Osim toga, javile su se i nove grupe autora, koje su prve pokušale integrirati multiperspektivnost u udžbenike historije, napisane na bosanskom jeziku (udžbenici za *Okvirni nastavni plan i program za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH*). Tadašnji proces reforme udžbenika u BiH doprinio je takvoj promjeni, koja se dogodila prije nego što se dogodila na tržištu udžbenika u Republici Srpskoj, ili na tržištu udžbenika u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH. Kao rezultat tih promjena, do 2007. godine, udžbenici napisani na bosanskom jeziku oslikavali su raznovrsne metodološke pristupe i perspektive. Prema *Smjernicama*, udžbenici u BiH moraju se približiti „evropskim standardima“. Nekoliko analiziranih udžbenika historije (ali ne svi udžbenici), koji su napisani u skladu s *Okvirnim nastavnim planom i programom za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH*, uveliko su se približili tim evropskim standardima – što se ne može reći za analizirane udžbenike historije izdate u Mostaru i Istočnom Sarajevu.

Poželjan kvalitet za udžbenike historije

Analizom udžbenika i anketom provedenom među nastavnicima, jasno je iskazana hitna potreba za unapređenjem kvaliteta već postojećeg sadržaja u udžbenicima historije, posebno historije Drugog svjetskog rata i historije Jugoslavije, ali je također istaknuto da raspad Jugoslavije i ratovi koji su uslijedili, nisu predstavljeni u udžbenicima. Nastavnici iz cijele BiH – uključujući i one nastavnike od kojih se ne zahtijeva da učenike podučavaju o historijskom periodu nakon 1992. godine – navode velike poteškoće prilikom obrade nekoliko posljednjih desetljeća historije BiH, tj. perioda od 1980. godine do danas. Istovremeno, većina (oko 53 posto)³ nastavnika koji su odgovorili na pitanje, jasno izražava stajalište da je u udžbenicima historije potrebno obraditi rat u BiH, koji je trajao od 1992. do 1995. godine.

Na kraju, odgovori pokazuju da je u cijeloj BiH teško podučavati o periodima sukoba, ali i o mnogim periodima zajedničke historije, bez obzira na to radi li se o osmanlijskom, habsburškom ili jugoslavenskom historijskom periodu. Analiza udžbenika pokazuje da, nastava, na kojoj se obrađuju periodi zajedničke historije, i dalje će biti izuzetno teška i za nastavnike i za učenike, sve dok se nacionalna historija shvata tako, da se:

- Svi udžbenici historije za *Nastavni plan i program za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH* odnose na historiju Hrvata;
- Svi udžbenici historije za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj* pretežno odnose na historiju Srba; i da se
- Neki (ali ne svi) udžbenici historije za *Okvirni nastavni plan i program za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH* pretežno odnose na historiju Bošnjaka.

² Nazivi naroda koriste se za zajednice koje predstavljaju nacionalnu većinu, a ne apsolutnu jednonacionalnu grupu.

³ Vidi *Podučavanje o nedavnom ratu, kao temi u udžbenicima*, stranica 39, kao i *Mišljenja nastavnika o temama iz perioda od 1992. do 1995. godine, koje bi trebale biti obuhvaćene u udžbenicima*, stranica 39.

Udžbenici historije sa stajališta nastavnika

Cilj ankete provedene među nastavnicima historije bio je prikupiti što više detaljnih informacija o korištenju udžbenika historije u nastavi širom BiH, posebno nakon primjene nove generacije udžbenika u školskoj 2007./2008. godini. Anketirani nastavnici (184) podučavaju u osnovnim i srednjim školama, i iz različitih su škola. Među ispitanicima su i novi nastavnici, kao i nastavnici koji podučavaju u BiH više od 15 godina. Osim toga, nastavnici dolaze iz svih dijelova BiH, iz oba entiteta i Brčko distrikta BiH (Brčko distrikt). Iako je uzorak reprezentativan za Bosnu i Hercegovinu, mora se naglasiti da je anketa koncipirana tako da bude israživačkog karaktera i da rezultati pokazuju stavove nastavnika o tim udžbenicima historije. Zbog toga, nije moguće izvesti niti jedan zajednički zaključak za sve nastavnike historije u BiH.

Koji se, zapravo, udžbenici koriste u nastavi historije u školskoj 2007./2008. godini?

Podaci pokazuju da se još uvijek koriste stari udžbenici, s tim što veći procent anketiranih nastavnika, koji izvode nastavu na hrvatskom jeziku, koristi starije udžbenike, u odnosu na nastavnike koji nastavu izvode na srpskom ili bosanskom jeziku. Odgovori ove dvije grupe nastavnika, koji podučavaju na srpskom i bosanskom jeziku, uglavnom ukazuju na korištenje novih udžbenika, izdatih 2007. godine, dok nastavnici u Brčko distriktu koriste starije verzije udžbenika. Nastavnici, koji podučavaju na hrvatskom jeziku, koriste udžbenike iz 2003., 2005. i 2006. godine. Kao što su naveli, koriste starije udžbenike zato što se radi o najskupljim takvim udžbenicima u BiH, te se zato rjeđe zamjenjuju novim, posebno ukoliko se sadržaji i prikazi znatno ne mijenjaju iz godine u godinu. Zbog toga, korištenje starijih izdanja udžbenika na hrvatskom jeziku u srednjim školama ima finansijsko objašnjenje – njihov tiraž je mali. Udžbenici za srednje škole (gimnaziju) također su starija izdanja i u Republici Srpskoj. Tu se još uvijek čeka na reforme općeg srednjeg obrazovanja, tj. gimnazije.

Više od polovine anketiranih nastavnika izjavilo je da udžbenike mogu birati. Druga polovina nastavnika, najvjerojatnije oni iz Republike Srpske, ne mogu birati udžbenike. Objašnjenje se može naći u zvaničnoj udžbeničkoj politici: u Republici Srpskoj se za jedan razred izdaje i odobrava samo jedan udžbenik; u Federaciji BiH zvanično su odobrena tri udžbenika.

Nastavnici su izjavili da udžbenik mogu odabrati sami ili skupa sa svojim kolegama, ili da se takva odluka donosi na višem nivou, tj. na nivou pedagoškog zavoda ili ministarstva obrazovanja. U tom slučaju, nastavnicima se često nudi samo jedan, umjesto tri udžbenika, a konsultacije s nastavnicima vode se samo u rijetkim slučajevima.

Što se tiče kriterija za odabir udžbenika, nastavnici navode sadržaj kao jedan od najvažnijih kriterija, ali također spominju i kvalitetna didaktička sredstva, kao i multiperspektivan pristup. Kroz sadržaj kao kriterij odražava se pridržavanje nastavnog plana i programa, dok se visoko rangiranje kriterija multiperspektivnosti i adekvatnih didaktičkih sredstava može pozitivno ocijeniti. Nastavnici su, izgleda, prihvatili standarde i principe modernog podučavanja historije.

Obrazovna strana udžbenika ima važnu ulogu u anketiranoj grupi nastavnika historije u BiH i može se smatrati glavnom u pripremi sata historije. Zbog toga je jako važno analizirati kako su u udžbenicima obrađena kontroverzna pitanja ili historija regije. Udžbenici također moraju biti prilagođeni i za upotrebu u odjeljenjima koja pohađaju učenici različitih nacionalnosti.

Više od polovine anketiranih nastavnika izjavilo je da rade u nacionalno mješovitim odjeljenjima, iako je procent učenika drugih nacionalnosti veoma mali u većini njihovih odjeljenja. Ipak, veliki broj nastavnika pozitivno je odgovorio na pitanje o prilagođenosti udžbenika svim učenicima, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Osim toga, nastavnici su izjavili da nemaju problema s podučavanjem u nacionalno

Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini

mješovitim odjeljenjima – neki nastavnici izjavili su da bi željeli podučavati u odjeljenjima s čak većim brojem učenika, koji su različite nacionalne pripadnosti.

Mišljenje anketirane grupe nastavnika podijeljeno je oko pristupa kontroverznim pitanjima u udžbenicima – neki su izjavili da udžbenici koje koriste pružaju dovoljnu podršku, dok se drugi s tim ne slažu. Iznenađujuće je da je više od polovine nastavnika izjavilo da je u udžbenicima na ujednačen način prikazana historija u regiji, dok se samo mala grupa nastavnika s tim ne slaže. Prva grupa navela je da udžbenici više ne sadrže „uvredljiv sadržaj“ i da su sada, zbog te činjenice, objektivni. Druga grupa smatra da teške teme, kao što su razni ratovi vođeni u 20. stoljeću, nisu predstavljene na zadovoljavajući način, ili smatraju da su mržnja i razlike u udžbenicima prenaplašeni, umjesto isticanja međusobnih sličnosti.

Na kraju, nastavnici su odgovorili na pitanje o uključivanju teme o nedavnom ratu u BiH u udžbenike: oko 53 posto nastavnika jasno navodi da rat u BiH od 1992. do 1995. godine treba biti obrađen u udžbenicima historije. Naveli su „posljedice rata“ i „razaranje kulturnih i historijskih spomenika“ kao najinteresantnije teme, koje bi trebale biti uvrštene u udžbenike. Ipak, jedna trećina nastavnika ne slaže se s ovim mišljenjem, dok je druga, manja grupa, nesigurna u svoje mišljenje. Nesiguran stav oko pitanja kako obraditi teme nedavnog rata vjerovatno proizilazi iz dileme s kojom se nastavnici i učenici svakodnevno susreću. Međutim, u najvećem dijelu BiH, vjerovatno zbog preporuke Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope, ovaj rat ipak nije tema izučavanja u zvaničnim nastavnim planovima i programima.⁴

Sumirajući mišljenje nastavnika historije o udžbenicima u upotrebi u školskoj 2007./2008. godini, gotovo polovina anketiranih nastavnika izjavila je da su udžbenici bolji od udžbenika koje su ranije koristili, a također postoji i otprilike jednako velika grupa anketiranih nastavnika, koja smatra da su udžbenici gotovo identični udžbenicima iz prethodnih školskih godina. Nastavnici, koji koriste udžbenike u Republici Srpskoj, primijetili su najveći pomak i uglavnom su zadovoljni novim udžbenicima. Nastavnici, koji koriste udžbenike napisane za *Okvirni nastavni plan i program za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine*, imaju negativno mišljenje o novim udžbenicima za školsku 2007./2008. godinu. Ne vide veliku promjenu u novim udžbenicima, i zbog toga su razočarani. Kao što to pokazuje analiza udžbenika, tržište udžbenika napisanih na bosanskom jeziku ponudilo je, 2003. godine, daleko viši nivo kvaliteta udžbenika, nego tržišta u Mostaru i Banjoj Luci. Nastavnici, koji predaju na bosanskom jeziku, nadaju se daljnjim i dubljim promjenama nabolje, s obzirom na to da se nastavni plan i program treba mijenjati, kako bi se približio *Smjernicama*. Nastavnici, koji koriste udžbenike na hrvatskom jeziku, imaju podijeljena mišljenja – neki su zadovoljni udžbenicima, dok su neki opet razočarani. Ovo podijeljeno mišljenje o udžbenicima na hrvatskom jeziku može se smatrati pozitivnim, s obzirom na to da neki nastavnici ipak imaju kritički pristup udžbenicima.

---

⁴ U svojoj 'Preporuci 1454 (2000.) *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*' (april 2000.), Parlamentarna skupština Vijeća Evrope zagovarala je da se privremeno obustavi podučavanje o periodu od 1992. do 1995. godine u BiH, sve dok historičari u BiH – uz podršku međunarodnih stručnjaka – ne utvrde zajednički pristup izučavanju ovog perioda u školi.

1

Proces reforme udžbenika historije i podučavanja historije u Bosni i Hercegovini

- HRONOLOŠKI PREGLED

Hronološki pregled

Proces revizije udžbenika u Bosni i Hercegovini pokrenut je početkom 1998. godine, na osnovu Sporazuma o reviziji udžbenika za „nacionalnu grupu predmeta“ (18. maj 1998. godine). Materijal, uvršten u udžbenike historije u Republici Srpskoj⁵ 1997. godine, objavljen je u štampi, što je privuklo pažnju šire javnosti na prepreke obrazovanju, s kojima se suočavala povratnička populacija. Uspostavljena je Međuentitetska komisija za udžbenike, radi utvrđivanja, eventualno uvredljivog sadržaja u udžbenicima u upotrebi, i, ukoliko se pokaže potrebnim, predlaganja izmjena (Pingel 2006.). Komisija nije objavila preporuke za udžbenike na početku nove školske godine, zbog kratkog vremenskog roka. U međuvremenu je Sarajevska radna grupa za pitanja obrazovanja, formirana 1. marta 1998. godine, u čijem sastavu su bili predstavnici međunarodne zajednice, angažirani na pitanjima obrazovanja, te predstavnici obrazovnih vlasti iz Sarajeva, završila pregled udžbenika u okviru *Sarajevske deklaracije*⁶ (februar 1998.) i utvrdila koji su udžbenici, koji su u upotrebi na području Sarajeva, takvi, da svojim sadržajem doprinose nacionalnoj mržnji i netrpeljivosti. Grupa je objavila zaključke pregleda udžbenika u junu 1998. godine, s tim da nije odmah poduzeta niti jedna mjera. Zaključci Radne grupe su, u oktobru iste godine, „procurili“ u štampu, što je izazvalo burne reakcije (Low-Beer, 2001.). Međutim, preporuka da se neutralizira jezik kojim su udžbenici pisani, postepeno je odolijevala tim teškoćama, i na kraju potpuno prevladala (Pingel, 2006.).

Nove sporazume o udžbenicima, koji se koriste u Federaciji BiH i Republici Srpskoj, podržali su svi ministri obrazovanja prije početka školske

1999./2000. godine. *Sporazum o uklanjanju spornog materijala iz udžbenika koji će se koristiti u Bosni i Hercegovini u školskoj 1999./2000. godini* potpisan je u Mostaru, u julu 1999. godine. Sporazumom je određena opsežna revizija udžbenika i „eventualno utvrđivanje postojanja antidejtonskih, uvredljivih ili kontroverznih tekstova“. S obzirom na to da nije bilo vremena za provedbu toga, niti za izradu novih udžbenika, ministri obrazovanja su, u augustu 1999. godine, u Banjoj Luci potpisali drugi sporazum, kojim su potvrdili prvi sporazum i uspostavili usuglašenu proceduru:

1. Sporni materijal, koji je utvrdio međunarodni tim stručnjaka, bit će ili uklonjen ili, ako ga treba prokomentirati, označen pečatom. „Materijal, koji će biti uklonjen, bit će izbrisan precrtavanjem crnim flomasterom u udžbeniku. Materijal, koji će biti prokomentiran, bit će označen pečatom na datoj stranici.“
2. Pečat, koji se stavlja radi označavanja sadržaja koji se komentira, sadrži sljedeći tekst, napisan na jednom od službenih jezika u BiH: „Sljedeći pasus sadrži materijal, čija istinitost nije utvrđena, ili koji može biti uvredljiv ili pogrešno protumačen. Ovaj materijal trenutno se nalazi u procesu pregledanja.“⁷

Službenici Ureda visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini (OHR) bili su zaduženi da vrše, nasumice, provjeru precrtanih, ili pasusa označenih pečatima, u udžbenicima. Uklanjanje eventualno uvredljivog materijala iz udžbenika, prije početka školske 1999./2000. godine, postavljeno je kao jedan od minimuma kriterija za pristupanje Bosne i Hercegovine Vijeću Evrope (Pingel, 2006.).⁸ Proces precrtavanja uvredljivog materijala u udžbenicima trajao je sve do kraja 1999. godine.

⁵ „Dodatak“ (autor Ranko Pejić) uz udžbenike historije za VIII razred, u kojima je obrađena historija 20. stoljeća, bio je dodat uz udžbenik uvezen iz Beograda 1997. godine i bio je u upotrebi sve do 2000. godine.

⁶ *Sarajevsku deklaraciju* inicirala je međunarodna zajednica u februaru 1998. godine, a namjera je bila potaknuti povratak izbjeglica u Sarajevo. Deklaracijom je određeno formiranje radnih grupa za pitanja nastavnog sadržaja. Radne grupe, koje će raditi na nastavnom sadržaju i ocjeni udžbenika, trebali su imenovati zvaničnici u sektoru obrazovanja u Sarajevu.

⁷ Preuzeto i prevedeno iz: Low-Beer, Ann, *Politics, school textbooks and cultural identity. The struggle in Bosnia and Herzegovina*, Paradigm 2 (2001.), 3

⁸ GR-EDS (99)46, 1. septembar 1999. godine: *Progress in education in Bosnia and Herzegovina* (prim. prev. *Napredak u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini*). Informaciju pripremila Direkcija za obrazovanje, kulturu i sport Vijeća Evrope.

Na sastanku ministara obrazovanja, u maju 2000. godine, postignut je okvirni dogovor o usklađivanju tri paralelna sistema obrazovanja. Pokrenut je mehanizam koordinacije, koji se sastojao od ministarstava obrazovanja, pedagoških zavoda i međunarodnih organizacija. Osnovni zadaci koordinacijskih odbora bili su: razmijeniti informacije o promjenama u nastavnim planovima i programima, promovirati priznavanje svjedočanstava i regulirati integraciju učenika iz povratničkih i manjinskih zajednica (Batarilo/Lenhardt, 2007.). U dodatnoj izjavi i sporazumu, nadležni organi dogovorili su se da se sporni materijal, koji može biti uvredljiv za djecu povratnike, konstitutivni narod i nacionalne manjine, ukloni iz udžbenika, iz pratećeg radnog materijala i iz druge literature. Također je odlučeno da, od juna 2002. godine, neće biti dozvoljeno korištenje udžbenika iz grupe nacionalnih predmeta, koji su napisani i štampani izvan BiH (Torsti, 2003.).

U svojoj *Preporuci 1454 (2000.)*, *Obrazovanje u Bosni i Hercegovini (april 2000.)*, Parlamentarna skupština Vijeća Evrope zagovarala je da se privremeno obustavi podučavanje o periodu od 1992. do 1995. godine u BiH, sve dok historičari u BiH – uz podršku međunarodnih stručnjaka – ne utvrde zajednički pristup izučavanju ovog perioda u nastavi.

Na Jahorini, kod Sarajeva, 14. decembra 2001. godine potpisan je novi sporazum o pregledu udžbenika. Prema sporazumu, entitetski ministri obrazovanja uspostaviti će dvije entitetske komisije za provjeru udžbenika. S obzirom na to da je u udžbenicima još uvijek bio sadržaj koji je bio definiran kao uvredljiv, revizija udžbenika morala je krenuti ispočetka. Federalno ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta i Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske potpisali su, 3. januara 2002. godine, sporazume o reviziji udžbenika.

Međunarodna zajednica je, u julu iste godine, dodijelila OSCE-u nadležnost za reformu obrazovanja. Komisija za provjeru udžbenika djeluje unutar okvira *Privremenog sporazuma o zadovoljavanju posebnih potreba i prava djece povratnika* (5. mart 2002.) i s Odborom za koordinaciju provedbe *Privremenog sporazuma* (Pingel 2006.).

Memorandum o razumijevanju o ponovnoj uspostavi Međuentitetske komisije za provjeru udžbenika Bosne i Hercegovine, potpisan je 5. marta 2003. godine.

Parlament BiH usvojio je, u junu 2003. godine, *Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini* na državnom nivou. Zakon daje osnov za zajednički standard kvaliteta na cijelom teritoriju BiH i postavlja uvjete za **zajedničku jezgru nastavnih planova i programa**,⁹ devetogodišnje obavezno osnovno obrazovanje i odgoj, formiranje vijeća roditelja i vijeća učenika i veću autonomiju škola.¹⁰

Memorandum o razumijevanju distribuiran je u maju 2004. godine, kako bi se formirale komisije za izradu smjernica za udžbenike historije i geografije, koje bi dovele do ujednačene, komparativne zastupljenosti, korištenja elementa multiperspektivnosti, zasnovane na različitim tumačenjima (Pingel 2006.). Do početka 2004. godine uspostavljene su dvije komisije – po jedna za svaki predmet. U njihovom sastavu bili su po jedan Srbin, jedan Bošnjak i jedan Hrvat i iz Federacije BiH i Republike Srpske, te jedan predstavnik nacionalnih manjina, koji je određen na državnom nivou. Komisija za provjeru udžbenika sastala se četiri puta, u periodu od juna do septembra 2004. godine, i utvrdila je detaljne preporuke za autore udžbenika pod nazivom: *Preporuke za pisanje udžbenika historije i geografije u BiH i iskustva u susjednim državama*. O preporukama su razgovarali svi ministri

⁹ **Zajednička jezgra nastavnih planova i programa** obavezujuća je za oba entiteta, sve kantone i za Brčko distrikt BiH i formulirana je na sastanku svih ministara obrazovanja, kojim su predsjedavali predstavnici međunarodne zajednice, u augustu 2003. godine. Tadašnja Konferencija ministara obrazovanja u BiH sastala se tri puta, u periodu od aprila do juna 2003. godine, uporedila sve nastavne programe i izdvojila ono što im je bilo zajedničko. Zajednička jezgra nastavnih planova i programa za historiju gotovo je isključivo ograničena na međunarodne događaje i ostavlja historiju naroda BiH u potpunosti nastavnim planovima i programima kantona i entiteta (Pingel 2006.).

¹⁰ www.oscebih.org

obrazovanja na Institutu za međunarodno istraživanje udžbenika *Georg Eckert* (GEI), na dvodnevnom sastanku održanom u februaru 2005. godine (Braunschweig, Njemačka). Svi ministri obrazovanja – osim ministra prosvjete iz Republike Srpske – potpisali su, do jula 2005. godine, završni dokument. Ministar prosvjete i kulture Republike Srpske ovaj dokument konačno je potpisao 2006. godine i **Smjernice za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u BiH** objavljene su u *Službenom glasniku BiH*, broj: 05/07, u januaru 2007. godine.

Smjernice su postale sastavni dio osnovnih dokumenata za tender¹¹ za izradu novih udžbenika historije za školsku 2007./2008. godinu. Misija OSCE-a u BiH, Vijeće Evrope i GEI, uz podršku organa nadležnih za obrazovanje, organizirali su, tokom 2007. godine, nekoliko seminara za autore udžbenika i recenzente. U mnogim školama na cijelom teritoriju BiH, u septembru 2007. godine, primijenjeni su novi udžbenici, manje-više u skladu sa *Smjernicama*. Urađen je, izdat i u škole distribuiran *Priručnik za nastavnike*¹² za podučavanje savremene historije u školama. Kroz *Priručnik*, nastavnici su upoznati sa metodološkim i konceptualnim promjenama, nastalim u podučavanju historije u Evropi u proteklom godinama. Preko Misije OSCE-a u BiH i Vijeća Evrope, tokom 2008. godine organiziran je niz seminara za nastavnike historije o korištenju novih udžbenika historije i *Priručnika za nastavnike*.

Korištena literatura

- Batarilo, Katarina / Lenhart, Volker, *The Education System in Bosnia and Herzegovina*, (prim.prev. *Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini*), u *The Education Systems of Europe* (prim. prev. *Obrazovni sistemi u Evropi*), Hörner W. et al. (Eds.), Springer, 2007.
- Low-Beer, Ann, *Politics, school textbooks and cultural identity. The struggle in Bosnia and Herzegovina* (prim.prev. *Politika, školski udžbenici i kulturološki identitet. Borba u Bosni i Hercegovini*), Paradigm 2 (2001.), 3. Vidi: <http://faculty.ed.uiuc.edu/westbury/Paradigm>.
- Torsti, Pilvi, *Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina* (prim.prev. *Različite priče, isti stavovi / Rad na udžbenicima historije i o razmišljanju mladih u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini*). Helsinki: Taifuuni, 2003.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini. Vidi: <http://www.oscebih.org>.
- Parlamentarna skupština Vijeća Evrope (2000.): *Preporuka 1454. Obrazovanje u Bosni i Hercegovini*.
- Pingel, Falk, *Einigung auf ein Minimum an Gemeinsamkeit: Schulbuchrevision in Bosnien und Herzegowina* (prim. prev. *Dogovor o minimumu za dodirne tačke: revizija školskih udžbenika u Bosni i Hercegovini*), *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* (prim. prev. *Historija u nauci i obrazovanju*), Heft, 9. septembar 2006.

¹¹ Tender je objavilo Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, dok je u Republici Srpskoj postupak bio zatvoren za javnost – proveden je interno, u koordinaciji Ministarstva prosvjete i kulture Republike Srpske.

¹² *Priručnik za nastavnike* objavilo je Vijeće Evrope, nakon obuke nastavnika u 2006./2007. godini. http://www.coe.ba/pdf/Prirucnik_istorija_prelom.pdf

2

Interveniranje, usvajanje i profesionalizam – dinamika pisanja udžbenika historije u Bosni i Hercegovini

- UVOZ UDŽBENIKA, NJIHOVO USVAJANJE I PISANJE: 1992. – 2008.
- UTJECAJ POJEDINAČNIH AUTORA UDŽBENIKA I IZDAVAČKIH PODUZEĆA
- ZNAČAJ NACIONALNE HISTORIJE – JE LI BIH POLAZIŠTE?
- PODUČAVANJE O RATOVIMA 20. STOLJEĆA

Uvod

Raspad Jugoslavije snažno se odrazio na pisanje udžbenika u svim državama nasljednicama, pa tako i BiH. Izdavanje udžbenika historije i dalje dovodi do podjela, čak više od petnaest godina otkako je BiH postala nezavisna, međunarodno priznata država. U ovom dijelu dajemo pregled ključnih događanja, s naglaskom na proteklih osam godina. Opći pregled, u donjem dijelu teksta, popraćen je i analizom odabranih udžbenika historije u upotrebi u BiH, od početka školske 2000./2001. do kraja školske 2007./2008. godine.

Detaljno je pregledano 48 udžbenika historije u upotrebi u osnovnim školama (V/VI i VIII/IX razred); međutim, cilj ove analize nije izrada sveobuhvatne studije¹³ o svakom odabranom udžbeniku pojedinačno, nego sumiranje osnovnih karakteristika i tendencija udžbenika historije, koji su pretežno u upotrebi u kantonima u Federaciji BiH i u Republici Srpskoj. Najveći naglasak stavljen je na pitanje je li historija BiH prihvaćena kao glavna polazna tačka u udžbenicima. Zahtjev da se naglasi BiH kao glavna polazna tačka predstavlja jedan od glavnih ciljeva *Smjernica za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u BiH* i preporuka iz *Memoranduma o razumijevanju*.¹⁴ Zbog toga je pitanje BiH, kao glavne polazne tačke, u analiziranim udžbenicima detaljno obrađeno. Osim toga, ukratko ćemo prikazati i nekoliko izvanrednih primjera iz udžbenika, koji efikasno uvode nove metodologije, kao što je to multiperspektivnost, ili koji se ističu svojim ujednačenim i promišljenim tekstovima.

Na kraju, analiza udžbenika bit će dovedena u vezu s OSCE/GEI upitnikom, koji je dostavljen nastavnicima historije u BiH početkom 2008. godine (a sastavile su ga autorice ovog izvještaja, u suradnji s Glavnim uredom Misije OSCE-a u Sarajevu). Zbog toga naglašavamo

tri pitanja, koja su usko vezana za analizu udžbenika: prvo, do koje mjere su nastavnici zadovoljni udžbenicima historije, koje su koristili u školskoj 2007./2008. godini (tj. nakon *Smjernica*); drugo, kako nastavnici podučavaju nastavne jedinice, koje je u nastavi teško obraditi, uz udžbenike koje imaju na raspolaganju; i treće, je li potrebno rat u BiH (1992.-1995.) uvrstiti u nove udžbenike historije.

Napomena

Zbog efikasnosti, tokom pregleda napravljena je razlika među tri glavne grupe udžbenika u BiH:

- Udžbenici koji se koriste za *Okvirni nastavni plan i program za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH* (u upotrebi u kantonima s većinskim bošnjačkim stanovništvom u Federaciji BiH);
- Udžbenici koji se koriste za *Nastavni plan i program za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH* (u upotrebi u kantonima s većinskim hrvatskim stanovništvom u Federaciji BiH);
- Udžbenici koji se koriste za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj* (u upotrebi u Republici Srpskoj, entitetu s pretežno većinskim srpskim stanovništvom).

Ovo, kako to izričito naglašava osoba koja je izvršila pregled udžbenika, ne podrazumijeva da je korištenje ove tri grupe udžbenika isključivo ograničeno na teritorije, navedene u gornjem dijelu teksta. Međutim, takvo razgraničenje odraz je većinskog naroda u kantonu, odnosno entitetu u BiH, u kojem je određeni udžbenik odobren, kao i dominaciju naroda čiji pripadnici brojčano preovladavaju u školama u kojima se ti udžbenici koriste.¹⁵

Svi udžbenici koje je izdao Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Istočnom Sarajevu zbog toga se nazivaju „udžbenicima napisanim na srpskom jeziku“.

¹³ Cjelovitija studija udžbenika historije za VIII razred data je u Drugom dijelu ovog izvještaja, pod nazivom: *Historija 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole*, april 2008. godine.

¹⁴ Vidi stav 1.2 (ciljevi *Smjernica*), također i stav 2.4 *Općih smjernica*.

¹⁵ Uz bitan izuzetak Brčko distrikta BiH, u kojem učenici i nastavnici tokom nastave, u učionici, koriste udžbenike sva tri nastavna plana i programa.

Svi udžbenici izdati u Mostaru, odnosno Zagrebu, nazivaju se „udžbenicima napisanim na hrvatskom jeziku“.

Svi udžbenici izdati u Sarajevu i Tuzli u daljnjem tekstu nazivaju se „udžbenicima napisanim na bosanskom jeziku“.

I. Uvoz udžbenika, njihovo usvajanje i pisanje: 1992. – 2008.

Tokom rata

Rat u BiH ostavio je snažan trag na izučavanje historije u BiH. Prvo, nekad ujedinjeni sistem obrazovanja raspao se i zamijenila su ga tri paralelna sistema obrazovanja,¹⁶ podijeljena po etničkoj liniji. U smislu odobravanja i izdavanja udžbenika historije u toku rata, ovaj period obilježen je uvozom udžbenika historije iz SR Jugoslavije, odnosno Republike Srbije i Republike Hrvatske, paralelno s izradom novih udžbenika historije na teritoriju tadašnje Republike Bosne i Hercegovine.¹⁷

Uvoz udžbenika iz susjednih država, bez ikakvog prilagođavanja, dešavao se u tom periodu u dijelovima BiH, gdje su Hrvati i Srbi bili većinski narod. Hrvatski i srpski organi u BiH, nadležni za obrazovanje, jednostavno su preuzimali planove i programe od svojih „matičnih država“.

Nakon rata

Republika Srpska

Prvi udžbenici uvezeni u Republiku Srpsku, a prerađeni konkretno za BiH, pojavili su se na tržištu 1997. godine. *Dodatak* za udžbenik historije, (udžbenik historije 20. stoljeća za VIII razred, autora Ranka Pejića) bio je dopuna udžbenika uvezenog iz Beograda.¹⁸ Ovaj *Dodatak* korišten je u školama u Republici Srpskoj u sljedeće dvije školske godine, uključujući i školsku 1999./2000. godinu.

Većina udžbenika historije u upotrebi u Republici Srpskoj je, od 2000. godine, izdata u BiH (u Republici Srpskoj), iako njihov sadržaj nije automatski odražavao bosanskohercegovačku historiju. Veliki broj tih istih udžbenika, uvezenih iz Beograda, štampani su kao izdanje izdavačke kuće u Istočnom Sarajevu. Neki udžbenici historije također su bili napisani i izdati u Republici Srpskoj, a sadržaj se, obično, nije posebno razlikovao od udžbenika napisanih u Beogradu.

Smjernice su se odrazile, iako samo u ograničenoj mjeri, na kvalitet udžbenika historije u Republici Srpskoj. Tokom školske 2007./2008. godine u upotrebi je bio samo jedan udžbenik (za VII razred), čiji je autor iz Beograda. Međutim, udžbenik je napisan za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj* i izdat je u Istočnom Sarajevu. Sve druge nove udžbenike napisale su grupe autora iz BiH. Što se tiče didaktičkog kvaliteta, nova serija udžbenika u izdanju izdavačke kuće u Istočnom Sarajevu također, u određenoj mjeri, pokazuje impresivan napredak.¹⁹ Zbog toga, novi udžbenici imaju kraće tekstove, više ilustrativnog materijala i historijskih karata, što udžbenike čini pristupačnijim i nastavnicima i učenicima. Taj napredak, međutim, nije obavezno

¹⁶ Zapravo, postoji i više od tri – neki nastavni planovi i programi u kantonima s bošnjačkom većinom donekle se razlikuju. Međutim, moguće je utvrditi tri osnovna pravca, koja imaju utjecaja i na inače zaseban sistem obrazovanja u Brčko distriktu BiH.

¹⁷ Obratite pažnju i na činjenicu da su u praksi nastavnici, posebno tokom rata, koristili i druge, konkretno, starije udžbenike historije, od udžbenika koje su odobrila resorna ministarstva obrazovanja, često zbog njihove ograničene dostupnosti.

¹⁸ Mirko Mirčetić, *Politika u udžbenicima. Dodatak po glavi učenika*. Banja Luka, 9. oktobar 1997. godine. (AIM), <http://www.aimpress.ch/dyn/pubs/archive/data/199710/71009-009-pubs-sar.htm>

¹⁹ Naprimjer, svi udžbenici historije za osnovnu školu danas se štampaju u savremenom, jedinstvenom formatu, izgleda privlačnog za učenike zbog dinamičnih vizualnih prikaza, grafikona i drugog ilustrativnog materijala, te kratkih autorskih tekstova.

pratila radikalna promjena, niti revizija sadržaja (vidi *Značenje nacionalne historije*).

Kantoni s hrvatskom većinom u Federaciji BiH

Ovim pregledom jasno se pokazuje da su udžbenici historije, napisani za tržišta u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, najmanje izmijenjeni kad je riječ o pisanju i izdavanju udžbenika. Sve do 2000. godine, hrvatski organi sa sjedištem u Mostaru, odobravali su zagrebačka izdanja udžbenika, bez ikakvog prilagođavanja sadržaja uslovima u BiH.

Prilagođavanje udžbenika bosansko-hercegovačkim uslovima počelo je od 2001. godine, kada je imenu autora iz Zagreba dodato ime hercegovačkog koautora, te izdavanjem udžbenika u Mostaru. Dodatni sadržaj, koji se odnosio na bosanskohercegovačku historiju, bio je neznatan. Posljednji udžbenik, koji je neznatno izmijenjen u smislu bosanskohercegovačkih prilika, bio je udžbenik iz 2003. godine za VIII razred osnovne škole.

Na tržištu udžbenika u BiH pojavili su se, 2006. godine, prvi udžbenici historije, koje su napisali hrvatski autori (iz Hercegovine). Prilagođene verzije zagrebačkih izdanja udžbenika koji su izlazili u Mostaru, također su bili u upotrebi. Međutim, što se tiče sadržaja, pisanja i izdavanja udžbenika u samoj BiH, nije riješen problem svih analiziranih udžbenika na hrvatskom jeziku: ti udžbenici u BiH pružaju jasne dokaze da „nacionalna historija” nije izjednačena s historijom BiH, nego sa historijom Hrvatske i Hrvata. Ovo se odnosi na sve analizirane udžbenike, uključujući i posljednji udžbenik, koji je objavljen 2006./2007. godine, i svi oni konceptijski slijede udžbenike uvezene iz Zagreba.

Kantoni s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH

Još tokom rata u BiH, bošnjački organi, nadležni za obrazovanje, počeli su izdavati nove udžbenike historije. U smislu sadržaja, kvaliteta i stavova autora, u udžbenicima od prije 2002. godine (kao što je slučaj i kod drugih naroda u BiH), osjetio se utjecaj ratnog perioda od 1992. do 1995. godine i bivših standarda u obrazovanju.

Međutim, 2003. godine, s pojavom nove izdavačke kuće (Sarajevo Publishing) primijećeno je poboljšanje udžbenika. Ovaj izdavač – i u određenoj mjeri i druge izdavačke kuće – počeo je mijenjati zastarjelo tržište udžbenika napisanih na bosanskom jeziku, novim, vizualno privlačnim izgledima. Osim toga, pojavile su se i nove grupe autora koji su, barem djelomično, pokušali u udžbenike integrirati element multiperspektivnosti. Ova poboljšanja, koja su se javila na tržištu udžbenika u kantonima s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH, prije nego što su se pojavila na tržištu udžbenika u Republici Srpskoj ili u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, bila su pod utjecajem tadašnjeg procesa reforme udžbenika u državi.

Udžbenici, napisani na bosanskom jeziku, pokazivali su, do 2007. godine, razne metodološke pristupe i perspektive.²⁰ Raznovrsnost odobrenih udžbenika historije za školsku 2007./2008. godinu, na neki način, odraz je pluralizacije predstavljanja historije, o kojoj se danas u javnosti BiH diskutira i koja se često osporava.

²⁰ Naprimjer, vidi *Dodatak 4 – Primjeri iz udžbenika*.

II Utjecaj pojedinačnih autora udžbenika i izdavačkih poduzeća

Svaki od autora udžbenika, pored drugih elemenata, dao je svoj doprinos poboljšanju i kontinuitetu u sferi pisanja udžbenika.

Autori udžbenika, bez obzira iz koje su države u regiji, a koji su udžbenike pisali još osamdesetih godina prošlog stoljeća, za vrijeme bivše Jugoslavije, dominirali su tržištem udžbenika historije u BiH sve do početka 2000.-tih godine. Kao što je već navedeno, u to vrijeme obrazovni organi u Republici Srpskoj i u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, uvozili su udžbenike iz susjednih država – iz SR Jugoslavije (Srbije), odnosno Hrvatske. Iako neki od tih „starijih“ autora pišu udžbenike čak i danas (naprimjer, Makek, Matković, Ganibegović), ta izdanja prate i novija izdanja autora, koji su počeli pisati udžbenike početkom devedesetih godina prošlog stoljeća (naprimjer, Pejić, Mihaljčić).

Na tržištu se, početkom 2000. godine, javljaju potpuno novi autori udžbenika. Taj fenomen najbolje se vidi kod autora koji su počeli pisati (veoma često kao grupa autora) za novu izdavačku kuću pod nazivom Sarajevo Publishing (naprimjer, Šehić, Kurtović, Brkljača, Hadžiabdić, Dervišagić²¹). Pojavom još jedne izdavačke kuće, 2007. godine, Bosanska riječ, na tržištu se javlja još veći broj novih autora, koji su objavili izvanredne udžbenike historije (naprimjer, Valenta, Forić, A. Isaković).

Među Bošnjacima je najveća grupa „autora udžbenika“, što djelomično proizilazi iz činjenice da zakon u Federaciji BiH dozvoljava pluralitet na tržištu udžbenika, tj. odobravanje po tri udžbenika za svaki razred. Međutim, za

Hrvate u Federaciji BiH, koji bi, tehnički govoreći, trebali uživati isto pravo, ovaj zakon nema isti uticaj u smislu pluralizacije udžbenika. Raniji udžbenici autora iz Hrvatske, koji su izdavani u Zagrebu, rađeni su u „koautorstvu“ s BiH. Jedan udžbenik postoji od 2006. godine, čiji je jedini autor Hrvat iz BiH (Miloš).

Čini se da Hrvati u BiH nemaju stručan kadrovski potencijal, koji bi iskoristio pluralno tržište udžbenika. U samoj Hrvatskoj, postojeće pluralno tržište udžbenika dovelo je do razlike u kvalitetu udžbenika historije, ali nepostojanje takve razlike i kvaliteta tržišta udžbenika u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, može biti odraz nedostatka političke volje da se za tu sredinu unaprijede udžbenici.

Najveća promjena kod autora u Republici Srpskoj javila se 2007. godine,²² nakon što su zvanično usvojene *Smjernice*. Gotovo sve udžbenike historije danas pišu grupe autora iz Republike Srpske. Zakonskom regulativom Republike Srpske dozvoljen je samo jedan udžbenik za svaki razred, a sve udžbenike izdaje samo jedna izdavačka kuća, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva u Istočnom Sarajevu. Ova izdavačka kuća danas izdaje udžbenike u seriji sa jedinstvenim izgledom, koji nudi moderne vizualne elemente i donekle savremen didaktički oblik i sadržaj.

U cijeloj BiH, svega dva udžbenika, izdata 2007. godine, odstupaju od „nacionalno obojenih“ tržišta udžbenika u BiH. U Federaciji BiH u upotrebi je udžbenik za VIII razred, autora Leonarda Valente, i veoma ga cijene nastavnici, koji nastavu izvode na bosanskom i hrvatskom jeziku – kao što to pokazuju odgovori na upitnik.²³

U Republici Srpskoj prva nacionalno mješovita grupa autora udžbenika historije objavila je udžbenik historije za stručne škole.²⁴ Takva mješovita grupa

²¹ Autori Hadžiabdić i Dervišagić pišu za izdavačko preduzeće Bosanska knjiga iz Tuzle, od 2006.

²² Što se tiče tržišta udžbenika u kantonima s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH, došlo je do zaokreta 2003. godine, s prvom verzijom *Smjernica*.

²³ Od 184 nastavnika koja su odgovorila na upitnik, šest (6) nastavnika navelo je da koriste udžbenik autora Valente, četiri (4) nastavnika koriste, osim udžbenika autora Valente, također i udžbenike sa tržišta udžbenika u kantonima s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH (za ostale razrede), a preostala dva (2) nastavnika koriste, osim udžbenika autora Valente, i udžbenike sa tržišta udžbenika u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH (za ostale razrede). Svi su ocijenili udžbenik pozitivnim i tri (3) nastavnika su za udžbenik autora Valente izjavili da je najbolji udžbenik historije u školskoj 2007./2008. godini.

²⁴ Grupa autora: Mira Šobot, Branka Štrbac i Esad Zahović.

još uvijek nije formirana za udžbenike za osnovnu školu, ali su nastavnici²⁵ u Republici Srpskoj, koji koriste taj udžbenik, jako zadovoljni tim izdanjem. To može biti dokaz sve većeg iskoraka iz sistema obrazovanja i udžbenika orijentiranih isključivo na nacionalnu pripadnost.

Upotreba pisma

Dok su udžbenici, objavljeni u Republici Srpskoj, konstantno štampani samo ćirilicom, udžbenici objavljeni u Mostaru (i u Zagrebu, svakako), štampani su samo latinicom. Svi udžbenici na bosanskom jeziku, koji su objavljeni 2007. godine, štampani su i latinicom i ćirilicom. U prethodnim godinama neki udžbenici pisani na bosanskom jeziku, objavljeni su na oba pisma, ali se čini da je tek od 2007. godine, u praksi, izdavanje udžbenika na oba pisma prihvaćeno kao opće pravilo.

III Značaj nacionalne historije – je li BiH polazište?

U svim analiziranim udžbenicima historije izražava se jasno, ali različito razumijevanje „nacionalne historije“. Bit će potrebno još puno vremena, kako bi se postiglo zajedničko i multiperspektivno shvatanje historije BiH.

Naglasak: historija Hrvata

Udžbenici, napisani na hrvatskom jeziku u BiH, pružaju jasan dokaz da „nacionalna historija“ nije izjednačena s historijom BiH, nego s historijom Hrvatske i Hrvata. Ovo se odnosi na sve analizirane udžbenike, kao i na najnovije udžbenike, izdate 2006./2007. godine, koji se tijesno oslanjaju na udžbenike uvezene iz Zagreba.

Svi analizirani udžbenici odražavaju neku vrstu „posjedničkog stava“ prema prošlosti i sadašnjosti BiH. Ne samo da se potpoglavlja o historiji BiH najviše bave historijom Hrvata u BiH, nego se i historija Hrvatske konstantno uvrštava. Osim toga, određene prisvojne zamjenice, kao naprimjer: „naša domovina“ ili „naša gruda“, koje su konstantno prisutne u autorskom tekstu, uvijek se odnose na Hrvatsku – što ne iznenađuje, s obzirom na to da je većina udžbenika originalno napisana i izdata u Zagrebu. Sugestije vanjskih stručnih recenzenata²⁶ o ovom problemu, autori još od 2001. godine ignoriraju, kao i odbori za odobravanje udžbenika, ili su sugestije samo formalno ali ne i suštinski prihvaćene. Jedan ekstreman, ali slikovit primjer je Makekov udžbenik, objavljen 2001., 2003. i 2006. godine.²⁷ Sva tri udžbenika apsolutno su identična, osim naslova zadnjeg poglavlja. U izdanjima iz 2003. i 2006. godine, prijašnji naslov (iz 2001.) *Hrvatska od 14. do kraja 18 stoljeća*²⁸ zamijenjen je naslovom *Bosna i Hercegovina i Hrvatska od 14. do kraja 18 stoljeća*²⁹, čime nije promijenjen sadržaj teksta poglavlja.

²⁵ *Upitnik o upotrebi udžbenika historije u BiH.*

²⁶ Autorica ovog izvještaja pronašla je sugestije recenzenata u sljedećem udžbeniku: Ivka Pavičić, Franko Mirošević, Tihomir Zovko, *Povijest 5. Školska naklada, Mostar, 2001.* U recenziji se, između ostalog, navodi: „Udžbenik je potrebno revidirati, s obzirom na to da je fokus stavljen na Hrvatsku, a ne na Bosnu i Hercegovinu. Ako se teritorije Hrvatske i BiH spominju u kontekstu arheoloških nalazišta, onda je potrebno predstaviti i druge balkanske države, ili je potrebno razdvojiti Hrvatsku i BiH ... na stranici 7 – zatamniti sliku uništenog Mostara; na stranici 24, 25, 50, 51 – revidirati reference na Hrvatsku, kao naprimjer, „naša gruda“ (prisvojne zamjenice). Nijedna sugestija nije ispoštovana u drugom izdanju udžbenika (Ivka Pavičić, Franko Mirošević, Tihomir Zovko, *Povijest 5. Školska naklada, Mostar, 2003.*). Isto važi i za udžbenik autora: Ivana Dukića, Krešimira Erdelje, Andrije Nikića, Igora Stojakovića, *Povijest 7. Školska naklada, Mostar, 2001.* U recenziji se, između ostalog, navodi: „Udžbenik se odnosi na Hrvatsku u periodu/periodima od sredine 18. do sredine 19. stoljeća, dok je BiH uvrštena u dijelove udžbenika koji se bave područjem Balkana. Neosporno je da je udžbenik namijenjen školskom sistemu u Hrvatskoj koji nije prihvatljiv u BiH, s obzirom na činjenicu da učenici trebaju učiti prvo historiju svoje države, a tek onda historiju susjeda. Sugerirano je reizdavanje udžbenika, te da se prilagodi školskom sistemu u BiH.“ Drugo izdanje udžbenika (2003.) odštampano je bez ikakvih izmjena, i sugestije nisu prihvaćene.

²⁷ Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*, Izd. Školska naklada, Mostar, 2006.; Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*, Izd. Školska naklada, Mostar, 2003.; Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*, Izd. Školska naklada, Mostar, 2001.

²⁸ *ibid*

²⁹ *ibid*.

Čak i udžbenici historije autora Miloša (autora iz BiH), koji obrađuju nešto malo više historije BiH, nego drugi udžbenici, prate dominantnu liniju historije Hrvatske.³⁰ Osim toga, udžbenici sadrže agresivan antisrpski prizvuk (prije svega udžbenik za VIII razred), koji nestaje iz nekoliko visokokvalitetnih udžbenika historije, objavljenih u Zagrebu.

Šta kažu nastavnici?

Nastavnici historije iz kantona s hrvatskom većinom u Federaciji BiH³¹ čine se svjesnim tih problema, posebno s obzirom na činjenicu da mnogi među njima, možda, znaju da je kvalitet udžbenika pisanog u Hrvatskoj daleko bolji od kvaliteta udžbenika historije izdatih u Mostaru. Nastavnici, koji podučavaju na hrvatskom jeziku u BiH, daleko su manje zadovoljni udžbenicima historije po kojima rade, nego njihove kolege u Republici Srpskoj svojim, kao što to pokazuju odgovori na pitanja iz upitnika [vidi *Dodatak 1*].

Neizbježan je zaključak da su nastavnici historije u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH uveliko podijeljeni u pogledu mišljenja o kvalitetu udžbenika historije, po kojima sada rade. Ovaj zaključak i poruka nastavnika, kao i analiza udžbenika, trebaju biti dovoljan razlog za organe

u Mostaru i u drugim kantonima, koji su nadležni za obrazovanje na hrvatskom jeziku, da prihvate i usvoje nove pravce pisanja udžbenika, koje je već prihvatila većina njihovih kolega, prije svega oni u Sarajevu, ali donekle i kolege u Banjoj Luci.

Naglasak: od srpske/jugoslavenske ka historiji Južnih Slavena i Srba u BiH

Udžbenici historije, izdati u Istočnom Sarajevu za školsku 2007./2008. godinu, mnogo više se pozivaju na lokalnu i historiju BiH, kad je riječ o južnoslavenskoj i nacionalnoj historiji, nego udžbenici napisani na hrvatskom jeziku. Ipak, u svim analiziranim udžbenicima, težište, u smislu nacionalne historije, jasno je stavljeno na srpsku nacionalnu historiju.³² Riječi u naslovima „srpska” ili „jugoslavenska” historija promijenjene su u historija „Južnih Slavena” ili „Balkana”. Ovo bi mogao biti pokušaj da se predoči regionalni i bosanskohercegovački pogled na nacionalnu historiju, a ne samo jugoslavensko-srpsko viđenje. Ipak, težište u smislu nacionalne i regionalne historije pretežno je stavljeno na srpsku historiju.

Novi udžbenik za VIII razred osnovne škole autora Vujadinović/ Kuprešani/ Nagradić (2007.) je izvanredan.³³ Udžbenik sadrži razne reference na BiH i lokalnu historiju. Osim toga, tekstovi autora su ujednačeni i sadržajno bogati.

³⁰ Miljenko Miloš: *Povijest Staroga vijeka: Udžbenik povijesti za V razred osnovne škole. Znanje, Mostar, 2006.* Udžbenik ima vizualno privlačan izgled. Ipak, što se tiče sadržaja, udžbenik tijesno slijedi svoje „prethodnice” autora: Pavičić/Mirošević/Zovko (2001. i 2003.). Stav prema prihvatanju historije BiH kao glavne polazne tačke, donekle se promijenio u udžbeniku autora Miloša (koji, bez obzira, ostaje tijesno povezan s nacionalnom historijom Hrvata), naprimjer, dok Pavičić (2001.) konstantno daje konstatacije i postavlja pitanja, kao naprimjer: „Koja ilirska plemena početkom 1. tisućljeća pr. Krista žive na području današnje Hrvatske?” ili „Koje su grčke kolonije na našem području?” (stranica 88), a slične konstatacije i pitanja u Miloševom udžbeniku glase: „Analiziraj povijesni zemljovid i odredi rasprostranjenost ilirskih plemena na tlu današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine” (stranica 134).

³¹ Važno je primijetiti da, u poređenju s nastavnicima koji podučavaju prema *Nastavnom planu i programu za osnovnu školu u Republici Srpskoj* i prema *Okvirnom nastavnom planu i programu za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH*, nastavnici, koji podučavaju prema *Nastavnom planu i programu za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH*, češće koriste izdanja udžbenika objavljena prije školske 2006./2007. ili 2007./2008. godine.

³² Što jasno pokazuje, naprimjer, udžbenik Radeta Mihaljića. *Istorija 7 za VII razred osnovne škole.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2007., u poređenju s prethodnim udžbenikom: Rade Mihaljić. *Istorija za VI razred osnovne škole.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2001. Citajući te udžbenike, gotovo da zaboravite da su namijenjeni učenicima u BiH. Naslovi u izdanju iz 2001. glase: „Srpske zemlje”, „srpski narod”, itd. Izdanje iz 2007. vizualno je i djelomično metodološki daleko privlačnije, a sadržaj je gotovo isti. Naslovi u izdanju iz 2007. godine promijenjeni su, barem djelomično, u historija/zemlje Južnih Slavena i Srba, a u potpoglavljima, kao i prije, naglašena je srpska nacionalna historija.

³³ Željko Vujadinović, Slavica Kuprešani, Gordana Nagradić, *Istorija za VIII razred osnovne škole.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, 2007. (prvo izdanje).

Cilj im je podučiti, a ne, kao što je to često slučaj, samo dokazati utemeljenje nacionalnog identiteta (vidi *Dodatak 4*).

Novi udžbenik za IX razred osnovne škole autora Tešića/Gavrića i Pejića (2007.) najmanje je impresivan iz više aspekata.³⁴ Iako se, kao i u svim drugim udžbenicima objavljenim u Istočnom Sarajevu 2007. godine, i u ovom udžbeniku više poziva na historiju BiH, zadnjim poglavljima, u kojima je obrađena historija Drugog svjetskog rata i godine iza rata, umanjen je cjelokupan kvalitet udžbenika. Pejić, koji je udžbenik napisao skupa s drugim autorima 2007. godine, istaknuo je svoje gledište na tok događanja u svom prvom udžbeniku historije, objavljenom 2000. godine (kao i u *Dodatku*, objavljenom 2007. godine). Pejić je, izgleda, jedini autor završnih poglavlja udžbenika iz 2007. godine, zato što taj udžbenik sadrži gotovo identičnu reprodukciju onih prethodnih argumenata, dok je izuzetak to što su lekcije o „agresiji NATO saveza na Jugoslaviju“ iz očiglednih razloga uvrštene tek u kasnijim izdanjima udžbenika.³⁵

Šta kažu nastavnici?

Prema rezultatima ankete provedene među nastavnicima historije u BiH, nastavnici koji podučavaju na srpskom jeziku [vidi *Dodatak 2*] najzadovoljniji su novim udžbenicima.

Ovakav stepen iskazanog zadovoljstva među nastavnicima koji podučavaju na srpskom jeziku, a koji su odgovorili na upitnik, vjerovatno je nastao zbog didaktički osavremenjenog i vizualno privlačnog izgleda svih novih udžbenika u upotrebi u Republici Srpskoj u ovoj školskoj godini. Iako su sadržaj i poruka udžbenika često jednaki onima iz prethodnih izdanja, novi udžbenici imaju kraće tekstove, više ilustrativnog materijala i historijskih karata, što ih čini pristupačnijim i za nastavnike i za učenike. Također je bitno napomenuti da određeni broj nastavnika nije dao odgovor na ovo pitanje.

³⁴ S. Tešić, S. Gavrić, R. Pejić. *Istorija za IX razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Istočno Sarajevo, 2007.

³⁵ Više informacija vidi u priloženoj studiji o udžbenicima historije za VIII razred (u Republici Srpskoj IX razred) osnovne škole u BiH, iz aprila 2008. godine, autorice Heike Karge.

Naglasak: između bošnjačke i bosanske historije

U udžbenicima napisanim na bosanskom jeziku, u domenu nacionalne historije, jasno je da se težište stavlja na historiju BiH, s obzirom na to da se ne mogu pozivati na „nacionalnu domovinu“ izvan BiH, za razliku od udžbenika napisanih na hrvatskom ili srpskom jeziku; ali, koji su aspekti historije BiH obuhvaćeni? Konkretnije, je li u prikazu historije BiH stavljen naglasak na historiju sva tri konstitutivna naroda (i manjina) ili pretežno na historiju Bošnjaka? Pitanje je, također, je li historija BiH i njenih naroda predstavljena na integriran način ili su historije naroda koji žive u BiH predstavljene odvojeno?

U nekim analiziranim udžbenicima vidi se, od 2000. godine, zaokret od bošnjačke ka bosanskohercegovačkoj historiji, drugim riječima, od pretežno bošnjačkog pogleda na historiju BiH, ka pogledu kojim se nastoje uvrstiti različiti nacionalni pogledi. U udžbenicima objavljenim 2000. i 2001. godine osjeća se utjecaj ratnog perioda od 1992. do 1995. godine i bivših standarda u obrazovanju, ali također se vidi usmjerenost na historiju Bošnjaka, a ne historiju BiH. Ti prvi udžbenici sadrže implicitni i ponekad eksplicitni antisrpski prizvuk, kroz koji se ukazuje na djelovanje nedavnih sukoba (prije svega, djelovanje rata od 1992. do 1995.).

Kretanje ka „usklađivanju“ historije BiH javlja se 2003. godine, drugim riječima, dominantan ton udžbenika napisanih na bosanskom jeziku, daleko je više orijentiran na osnovno historijsko iskustvo mirnog suživota u BiH. To je posebno evidentno u udžbenicima za VI i VII razred osnovne škole, u kojima je obrađen period od Srednjeg vijeka, do početka 20. stoljeća. Međutim, ponekad se ovom metodom više aludira na prividno „be-ha-iziranje“ historijskih perspektiva, s obzirom na to da udžbenici opisuju više historija, ali odvojeno jednu od druge. Iako su historije Srba i Hrvata u BiH prikazane na ujednačen i neutralan način, one su ipak odvojene, „paralelne

historije". Što je još važnije, ovi udžbenici stavljaju veći naglasak na historiju iz bošnjačke perspektive, i kvantitativno, i u smislu stajališta autora kada procjenjuju određene događaje.³⁶

Nekoliko udžbenika historije, napisanih na bosanskom jeziku, od 2003. godine, također sadrži kritične stavove prema bosanskohercegovačkoj historiji s multiperspektivnim, komparativnim pristupima, u kojima se koristi moderan pristup historiografiji. Otvaranjem novih izdavačkih kuća (Sarajevo Publishing, Bosanska riječ) i pojavom novih mladih i sposobnih autora, na tržištu se pojavljuju izvanredni udžbenici - udžbenici za VIII razred autora Valente (2007.) i Šehića (2003., 2007.), udžbenici za VI razred autora A. Isaković (2007.) i Kurtovića (2003.) ili udžbenici za V razred autora Forića (2007.) i Brkljače (2003.).³⁷ Ovi udžbenici jako su uspješni, s obzirom na to da su prihvaćeni metodološki kriteriji iz *Smjernica* [vidi *Dodatak 4*].

Važno je naglasiti da se većina poboljšanja javila na tržištu udžbenika u kantonima s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH - osim udžbenika za VIII razred osnovne škole - i prije zvaničnog usvajanja *Smjernica*, tj. 2003./2004. godine. Zato je uticaj *Smjernica* manje očigledan nego, naprimjer, na tržištu udžbenika u Republici Srpskoj 2007. godine. Postoji nekoliko visokokvalitetnih udžbenika, koje je objavilo izdavačko poduzeće Sarajevo Publishing tokom 2003. godine (Kurtović, Brkljača, Šehić), a njihova reizdanja iz 2007. godine sadrže neke manje izmjene (naprimjer, tekstovi o manjinama ili regionalnoj historiji). U

ovim udžbenicima, bez obzira na to što su objavljeni prije nego što su *Smjernice* zvanično potpisane 2006. godine, primijenjena je prva verzija *Smjernica* iz 2004. godine.

Šta kažu nastavnici?

Ipak, potrebno je naglasiti da su, u poređenju s nastavnicima, koji koriste udžbenike napisane na srpskom, odnosno hrvatskom jeziku, nastavnici, koji koriste udžbenike napisane na bosanskom jeziku, najmanje zadovoljni novim udžbenicima [vidi *Dodatak 3*].

Tako je tržište udžbenika u kantonima s bošnjačkom većinom u Federaciji BiH bilo kvalitetnije 2003. godine od tržišta u Mostaru i Banjoj Luci. Naime, nastavnici koji podučavaju na bosanskom jeziku, iako cijene te udžbenike, očekuju daljnje i dublje promjene. To što su nastavnici, koji koriste udžbenike historije napisane na bosanskom jeziku, njima nezadovoljni, nije zbog toga što su ovi udžbenici lošiji od udžbenika napisanih na hrvatskom ili srpskom jeziku. Mnogi udžbenici historije napisani na bosanskom jeziku su izvanredni, što se ne može reći za bilo koji udžbenik izdat u Mostaru, a može se konstatirati samo za neke udžbenike izdate u Istočnom Sarajevu. Najjači razlog za nezadovoljstvo, koje su nastavnici, koji koriste udžbenike napisane na bosanskom jeziku izrazili, jeste njihovo razočarenje time što *Smjernice* nisu do sada u većoj mjeri utjecale na daljnje pomake u kvalitetu onih udžbenika koji su već tada, 2003. godine, barem djelomično, bili

³⁶ Za primjer vidi Arifa Isaković, *Historija/Povijest za VII razred osnovne škole*. Bosanska riječ. Sarajevo, 2007. i Hadžija Hadžibabić/Edis Dervišagić, *Historija. Udžbenik za VII razred osnovne škole*. Bosanska knjiga, Tuzla, 2007. Autori oba udžbenika suzdržavaju se od korištenja multiperspektivnih prikaza, ali nastoje naglasiti obavezne, zajedničke elemente historije BiH za sve narode koji u njoj žive. Konstatacijama poput: „Tako se prožimanjem islamskog, pravoslavnog, katoličkog i jevrejskog kulturnog utjecaja stvorila etnička kulturna osnova, na kojoj počiva današnje bosanskohercegovačko društvo.“ (Hadžibabić/Dervišagić, stranica 184, o kulturološkoj historiji Bosne i Hercegovine s početka 19. stoljeća) ili „Podrška vjerskih lidera katoličkog i pravoslavnog stanovništva u Bosni utjecala je na uključivanje u Pokret katolika i pravoslavaca, čime je on dobio općenarodni karakter. (A. Isaković, stranica 112, o pokretu za autonomiju u Bosni i Hercegovini početkom 19. stoljeća nastoje se istaknuti zajedničko historijsko iskustvo, ali u stvarnoj realizaciji, udžbenici ne ispunjavaju ovu perspektivu zbog naglašavanja historije Bošnjaka.)

³⁷ Leonard Valenta. *Historija - Povijest za VIII razred osnovne škole*. Bosanska riječ. Sarajevo, 2007.; Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka. *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik, sa historijskom čitankom za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.; Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.; Arifa Isaković, *Historija - Povijest za VI razred osnovne škole sa radnim listovima*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.; Esad Kurtović, Salmedin Mesihović, Samir Hajrulahović, *Historija 6, Udžbenik za VI razred osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.; Melisa Forić, *Historija - Povijest za V razred osnovne škole sa radnim listovima*, Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.; Seka Brkljača, Vahida Bašalić, Salmedin Mesihović, *Historija 5, Udžbenik za V razred osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.

dobrog kvaliteta. Očekivanja nastavnika, koji koriste udžbenike historije napisane na bosanskom jeziku, bila su velika, ali su ostala neispunjena. Međutim, ovaj nastavni plan i program i dalje se mijenja, kako bi u potpunosti bio usklađen sa *Smjernicama*. Treba vjerovati da će ta očekivanja na kraju biti ispunjena.

IV Podučavanje o ratovima 20. stoljeća

Za nastavnike historije u Bosni i Hercegovini, podučavanje o nedavnom ratu danas predstavlja jednu od oblasti koju je teško predavati. Kao što to pokazuje analiza udžbenika historije (Prvi dio), rat od 1992. do 1995. godine obrađen je u aktualnim udžbenicima historije: a) veoma kratko, ali ipak uz jednostrane komentare (udžbenici historije na srpskom jeziku); b) detaljnije, ali daleko od ujednačenog prikaza (udžbenici historije na hrvatskom jeziku); ili c) uopće nije obuhvaćen³⁸ (novi udžbenici historije napisani na bosanskom jeziku).

Poredeći udžbenike koji su se koristili u školskoj 2007./2008. godini sa ranije korištenim udžbenicima historije, jasno je da, ustvari, nema pomaka u nastavi u smislu postizanja suglasnosti oko ovog osjetljivog perioda.

Pristup ovome postoji, ali nije ujednačen u udžbenicima napisanim na srpskom i hrvatskom jeziku, u kojima su već opisani ratovi, koji su uslijedili nakon raspada Jugoslavije. Isto važi i za udžbenike napisane na bosanskom jeziku i objavljene prije 2003. godine. U samo jednom udžbeniku na bosanskom jeziku, od 2003. godine, još uvijek je postojao tekst o ratu u BiH, i to na nepromijenjen, neujednačen način.³⁹ U svim drugim udžbenicima na bosanskom jeziku, od 2003. godine, taj period se više ne spominje.

Kada se uporede ovi rezultati s odgovorima nastavnika na upitnik, moguće je izvući daljnje zaključke. Prvo, nespominjanje rata od 1992. do 1995. godine u učionici, niti je moguće, niti poželjno. Drugo, nastavnici se boje podučavati o ovom periodu, zbog još uvijek nedovoljne podrške, kako u kvantitativnom, tako i u kvalitativnom smislu.

Šta kažu nastavnici?

Nastavnici u BiH danas imaju podijeljeno mišljenje o tome **treba li rat od 1992. do 1995. godine biti obrađen u udžbenicima**, s tim da većina njih tvrdi da rat *treba* obraditi [vidi *Dodatak 5*].

Odgovori na upitnik ukazuju na **hitnu potrebu za izradom novih nastavnih materijala, koji bi pomogli nastavnicima i učenicima pri obrađivanju ovog perioda**.

Od nastavnika se tražilo da, između ostalog, navedu **nastavne jedinice o nacionalnoj historiji u udžbenicima koje je teško podučavati**.⁴⁰ Jako je interesantno, ali nimalo iznenađujuće, da podučavanje o nedavnom ratu predstavlja jednu od nastavnih jedinica koje je najteže predavati (17,5 posto).

Osim toga, 13,5 posto nastavnika navelo je da je raspad Jugoslavije, koji je u tijesnoj vezi s ratom koji je uslijedio nakon toga, najteži za podučavanje pri korištenju postojećih udžbenika. To znači da oko 31 posto svih nastavnika uviđa da teškoće proizilaze iz udžbenika, koje koriste kada obrađuju kraj Jugoslavije i rat/ratove nakon toga, tj. period od 1980. do 1995. godine do danas [vidi *Dodatak 6*].

Nastavnici, koji koriste udžbenike na srpskom i hrvatskom jeziku, moraju podučavati gradivo o periodu od 1992. do 1995. godine prema svojim nastavnim planovima i programima za historiju, ali nastavnici koji rade prema *Okvirnom nastavnom planu i programu za obavezno*

³⁸ U skladu s preporukom Vijeća Evrope o privremenom obustavljanju podučavanja o ratnim godinama, kao u gornjem dijelu teksta.

³⁹ Muhamed Ganibegović, *Historija-Povijest za VIII razred osnovne škole (3. izdanje)*. IP Svjetlost d.d., Sarajevo, 2006

⁴⁰ Od nastavnika je traženo da navedu dvije nastavne jedinice po svom izboru. Od 184 nastavnika, 125 nastavnika odgovorilo je na ovo pitanje, ali su naveli samo jednu, umjesto dvije nastavne jedinice.

devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH ne moraju obrađivati ovaj period. Period rata, zbog toga, nije dio novih udžbenika, napisanih na bosanskom jeziku.

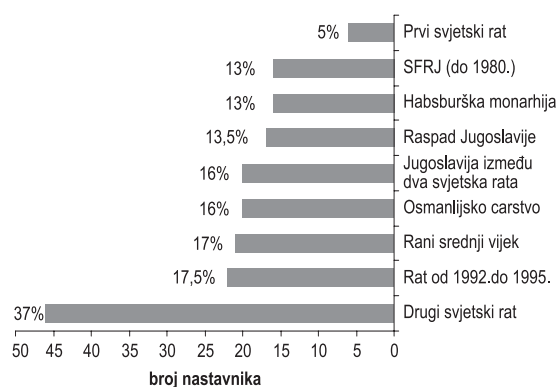
Ipak, nastavnici koji podučavaju u skladu s *Okvirnim nastavnim planom i programom za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH* aludiraju na podučavanje o ratnom periodu i direktno i indirektno. Nastavnici su često navodili sljedeće: „raspad Jugoslavije” ili „BiH kao samostalna i suverena država 1992. godine”, kao nastavne jedinice koje im stvaraju poteškoće, ali također su dali i odgovore koji se direktno odnose na rat, kao naprimjer: „BiH u posljednjem desetljeću 20. stoljeća” ili jednostavno „1992.-1995.”, ili „nastavne jedinice u kojima je obrađen period od 1992.”. Jedan nastavnik, koji koristi udžbenike na bosanskom jeziku, naveo je „one nastavne jedinice koje ni autor udžbenika nije jasno objasnio, nego prepisao obične fraze”. Nastavnici, koji podučavaju na bosanskom jeziku, suočavaju se s problemom – nastalim u javnosti ili situaciji u učionici – podučavanja o periodu koji, niti je dio njihovog

nastavnog plana i programa, niti udžbenika koje koriste.

Zanimljivo je da od svih nastavnika, koji su odgovorili na ovo pitanje (125 nastavnika), jasna većina (59,5 posto ili 74 nastavnika) navodi da je podučavanje o ratovima u 20. stoljeću (Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat, i rat od 1992. do 1995.) teško. Nastavnici osnovnih škola u BiH obično podučavaju o svim historijskim periodima, od prahistorije, pa sve do novijeg doba, te je zato tako visoki procenat posebno važan [vidi *Dodatak 7*].

Jednostavno izbacivanje nastavnih jedinica iz udžbenika, koje stvaraju poteškoće, nije rješenje. Postoje i druge nastavne jedinice koje su teške za nastavnike historije u BiH, a koje se, također, uz noviju historiju, moraju uzeti u obzir. Osim već navedenih perioda, nastavnici smatraju i sljedeće periode teškim za podučavanje: Rani srednji vijek – prije dolaska Osmanlija (17 posto), osmanlijski period (16 posto) i period prve Jugoslavije u međuratnom periodu (16 posto) ili period Habsburške monarhije (13 posto) i SFRJ – sve do 1980. godine – (13 posto).

Grafikon 1: Nastavne jedinice teške za obradu

Zaključak

Rezultati analize udžbenika i mišljenja nastavnika ukazuju na potrebu za većim kvalitetom udžbenika, posebno u pogledu historije Drugog svjetskog rata i nakon njega. Osim toga, postoji definitivna potreba za prikazivanjem u udžbenicima raspada Jugoslavije i ratova koji su uslijedili nakon toga.

Nastavnici širom BiH, uz one nastavnike koji nemaju obavezu podučavati učenike o periodu bosanskohercegovačke historije nakon 1992. godine, navode ozbiljne poteškoće u vezi s obradom perioda od 1980. godine, do današnjeg dana, u kontekstu bosanskohercegovačke historije. Kao što je već navedeno, ovo se posebno odnosi na nastavnike, koji rade s udžbenicima napisanim na bosanskom jeziku.

Kao što odgovori na upitnik otkrivaju, više od polovine anketiranih nastavnika već radi u nacionalno mješovitim odjeljenjima. Određene situacije moguće su kada su učenici već pohađali nastavu po različitom nastavnom planu i programu za historiju. Zbog toga, nastavnici u cijeloj BiH moraju prihvatiti izazov podučavanja o kontroverznom periodu zadnja tri desetljeća u BiH.

Odgovori dalje otkrivaju da gotovo i ne postoji period nacionalne historije (osim, možda, perioda dolaska slavenskih plemena na Balkan) koji nije težak za podučavanje, uz postojeće udžbenike historije u BiH. Ovo ne podrazumijeva da današnji udžbenici historije u BiH općenito ne obrađuju ove historijske periode. Nastavnici mogu, iz ličnih razloga, više ili manje voljeti određene periode, ali, kao što to odgovori jasno pokazuju,

periodi sukoba i rata, kao i mnogi periodi „zajedničke“ historije, bez obzira na to radi li se o osmanlijskoj ili habsburškoj vladavini, ili pak SFRJ, veoma su teški za podučavanje u cijeloj BiH.

S obzirom na to da su rezultati analize udžbenika pokazali da različiti udžbenici oslikavaju različita značenja nacionalne historije, ne bi trebalo biti iznenađujuće to što nastavnici smatraju da su mnoge teme teške za podučavanje. Nastava na kojoj se obrađuju periodi zajedničke historije, i dalje će predstavljati teškoću i za nastavnike i za učenike sve dok se nacionalna historija shvata:

- tako da se svi udžbenici historije za *Nastavni plan i program za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH* odnose na historiju Hrvata;
- kao pretežno srpska historija u udžbenicima za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj*; i
- tako da se neki (ali ne svi) udžbenici historije za *Okvirni nastavni plan i program za obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje u Federaciji BiH* pretežno odnose na historiju Bošnjaka.

Na kraju, kao što je to već navedeno, u mnoge udžbenike napisane na bosanskom jeziku daleko više su uvrštavani prikazi, koji su u skladu s modernim evropskim standardima za udžbenike, nego u udžbenike na hrvatskom, i većinu udžbenika na srpskom jeziku. Udžbenici historije, napisani na bosanskom jeziku, sadrže prikaz historije BiH, kojim se nastoji oslikati kontroverzan, ali zajednički karakter historije BiH.

Kratki pregled

U posljednji dio ove studije uvrštena je i anketa, provedena među 184 nastavnika historije na cijelom teritoriju BiH, istraživačkog karaktera, pa se zato, na osnovu rezultata ankete, ne mogu izvući zaključci koji bi važili za sve nastavnike historije u BiH. Rezultati, međutim, otkrivaju dosta toga o anketiranim nastavnicima. Od nastavnika je traženo da navedu kako koriste sadašnje udžbenike u nastavi i rezultati pokazuju da su udžbenici za većinu nastavnika veoma bitni za planiranje nastavnog sata. Od nastavnika se također tražilo da odgovore na razna pitanja, među njima i na pitanja o stručnim kvalifikacijama i iskustvu u nastavi, o načinu na koji učestvuju u odabiru udžbenika, o nacionalnoj zastupljenosti učenika u odjeljenju i o njihovom mišljenju o revizijama udžbenika, od uvođenja *Smjernica za pisanje i ocjenu udžbenika historije za osnovne i srednje škole u BiH*.

Uzorak čini raznolik spektar anketiranih nastavnika, s tim da anketirani nastavnici također imaju i neke sličnosti. Nastavnici, koji su odgovorili na upitnik, rade u osnovnim i srednjim školama širom BiH. Ne postoje veće razlike među ispitanicima po osnovu iskustva u podučavanju historije i učestalosti pohađanja seminara za nastavnike u zadnje tri godine. Većina nastavnika stekla je akademsko zvanje osamdesetih godina, ili nakon 1995. godine. U nacionalno mješovitim odjeljenjima radi 63 posto nastavnika, dok 34 posto nastavnika radi u nacionalno homogenim odjeljenjima. Velika grupa nastavnika, međutim, izrazila je želju da radi u nacionalno mješovitim odjeljenjima i, uglavnom, ne vidi problem ako se u odjeljenju nalaze i učenici različitih nacionalnosti.

Rezultati istraživanja pokazuju da mnoge anketirane nastavnike brinu udžbenici koje koriste u nastavi. Nastavnici su naveli sadržaj udžbenika, vanjski izgled prilagođen korisnicima, uvrštavanje didaktičkih sredstava i multiperspektivnost, kao bitne

karakteristike za odabir udžbenika, iako proces odabira udžbenika nije isti za svakog nastavnika. Čak 52 posto nastavnika odgovorilo je da su mogli odabrati udžbenike za sebe, dok je veliki broj nastavnika u Republici Srpskoj i Federaciji BiH, izjavio da su za njih udžbenike birala ministarstva obrazovanja, pedagoški zavodi ili stručni aktivisti nastavnika predmetne nastave. Neki nastavnici smatraju da sadašnji udžbenici daju ujednačen i promišljen pogled na historiju u regiji, dok tek neznatna većina njih i dalje nije sigurna, ili se ne slaže s tim da udžbenici pružaju dovoljnu podršku podučavanju kontroverznih historijskih tema. Gotovo jedna trećina nastavnika smatra da rat od 1992. do 1995. godine ne treba biti uvršten u udžbenike. Nastavnici, koji koriste udžbenike napisane na bosanskom jeziku, nezadovoljni su zbog toga što izdavači unose tek manje izmjene; ipak, kao što je navedeno u Drugom dijelu, kvalitet udžbenika na bosanskom jeziku, u odnosu na udžbenike historije na srpskom ili hrvatskom jeziku, definitivno je bolji. Udžbenici izdati u Istočnom Sarajevu u najvećoj su mjeri poboljšani i nastavnici koji koriste takve udžbenike uglavnom su i dalje zadovoljni novim udžbenicima. Na kraju, nastavnici koji podučavaju na hrvatskom jeziku i dalje imaju podijeljen stav oko novih udžbenika.

Opći cilj i teme studije

Cilj ovog dijela studije bio je prikupiti detaljnije informacije o *korištenju* udžbenika historije u nastavi u cijeloj BiH. Nastavnicima je postavljeno pitanje u vezi s raznim aspektima udžbenika. Bilo je potrebno u razmatranje uzeti važne kriterije za odabir nastavnika za anketiranje.⁴¹ Prvo, trebalo je izabrati nastavnike i osnovnih i srednjih škola. Nastavnici su, također, trebali predstavljati razne vrste škola i podučavati u različitim razredima. Osim toga, nastavnici su trebali dolaziti iz svih regija BiH, što znači iz oba entiteta, kao i iz Brčko distrikta. Iako je uzorak (184

⁴¹ GEI tim i predstavnici OSCE-ovog Odjela za obrazovanje u Sarajevu, razmatrali su ove kriterije, i nakon njihovog usaglašavanja, uputili ih regionalnim službenicima OSCE-a za obrazovanje, koji su upitnik dalje dostavili nastavnicima.

nastavnika) reprezentativan za Bosnu i Hercegovinu, potrebno je naglasiti da je anketa koncipirana kao istraživanje i da rezultati pokazuju tek primarne tendencije. Zbog toga nije moguće izvući opći zaključak za sve nastavnike historije u BiH.

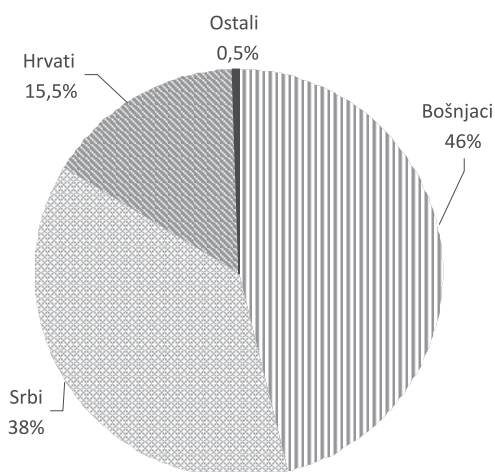
Od anketiranih nastavnika prikupljene su sljedeće informacije:⁴²

- Primijenjeni i poželjni kriteriji pri biranju udžbenika;
- Prilagođenost raspoloživih, odnosno odabranih udžbenika odjeljenjima s mješovitim nacionalnim sastavom;
- Poželjne ili manje poželjne nastavne jedinice;
- Pogodnost udžbenika za podučavanje na multiperspektivan način;
- Pogodnost udžbenika za podučavanje historije u regiji;
- Pomak u kvalitetu udžbenika i argumentiranost;
- Elementi udžbenika koje bi bilo poželjno promijeniti;
- Podučavanje o ratu na satu historije i u udžbenicima.

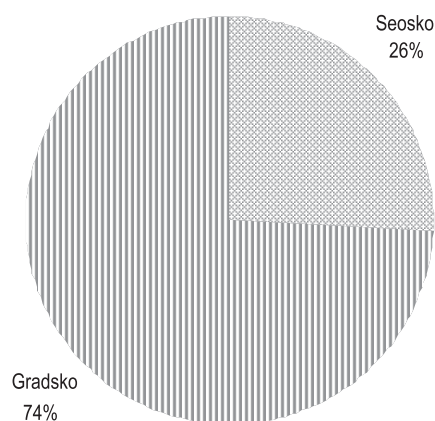
Rezultati ankete

I. Uzorak

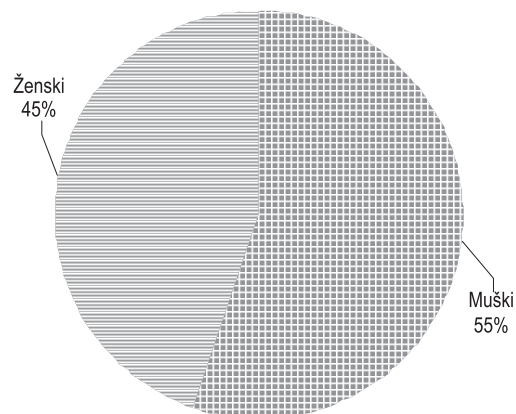
Grafikon 2: Nacionalna distribucija uzorka

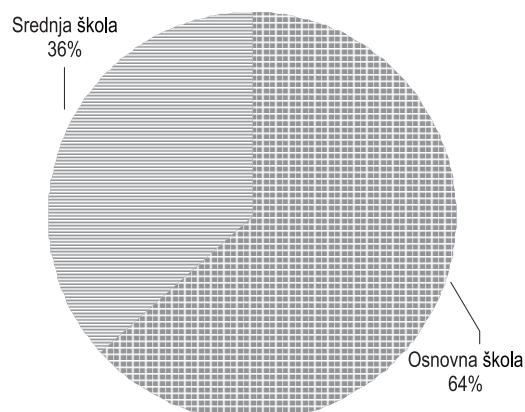
Grafikon 3: Prema području

Grafikon 4: Prema rodu

Grafikon 5: Prema vrsti škole

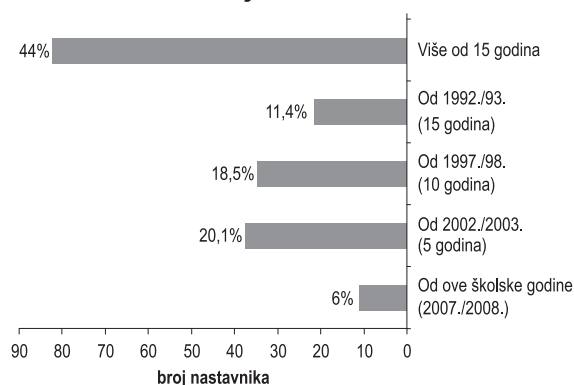
⁴² Vidi Dodatak 11 – Uпитnik o korištenju udžbenika historije u BiH.

Osim toga, raspoloživi podaci pokazuju da 14 od 184 odabrana nastavnika radi u „dvije škole pod jednim krovom.”⁴³ Oko 21 posto nastavnika radi u četverogodišnjim stručnim srednjim školama i oko 13 posto nastavnika radi u gimnaziji.

Dužina iskustva u podučavanju historije:

Mnogi anketirani nastavnici (44 posto) podučavaju historiju više od 15 godina i zato imaju iskustvo u podučavanju historije još iz sistema SFRJ (i sa starijim generacijama udžbenika i nastavnim metodama). Ostatak anketiranih nastavnika veoma je mlad i počeli su podučavati historiju u školskoj 2002./2003. godini ili kasnije.

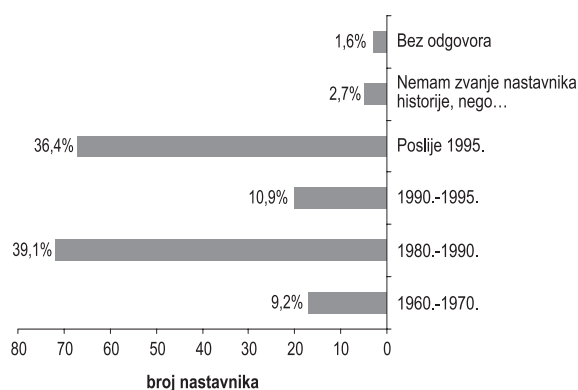
Grafikon 6: Dužina iskustva u podučavanju historije

Zvanje nastavnika historije: stepen obrazovanja

Nastavnici su stekli zvanje nastavnika u raznim vremenskim periodima – uglavnom osamdesetih godina prošlog stoljeća (oko 39 posto) i u periodu nakon rata (oko 36 posto). To se uglavnom odnosi na dvije najveće grupe nastavnika, sa više od 15 godina, ili do 5 godina iskustva u nastavi. Manja grupa (oko 9 posto) pripada starijoj generaciji nastavnika, koji su stekli stručnu spremu nastavnika šezdesetih ili sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Druga grupa anketiranih nastavnika (oko 11 posto) stekla je zvanje nastavnika u periodu od 1990. do 1995. godine, a čak 5 nastavnika (2,7 posto) izjavilo je da nemaju stručnu spremu u oblasti historije (međutim, svega dva nastavnika imaju stručnu spremu u sasvim drugoj oblasti).

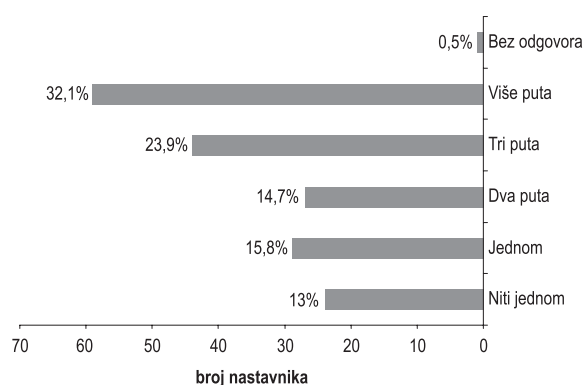
Grafikon 7: Zvanje nastavnika historije – stepen obrazovanja

Edukacija nastavnika historije

Jedna trećina nastavnika (oko 32 posto), u posljednje tri godine, prisustvovala je seminarima za nastavnike historije više od tri puta. Druga, najveća grupa (oko 24 posto), prisustvovala je tri puta u istom vremenskom periodu, ili u prosjeku, jednom godišnje.

Grafikon 8: Učestalost pohađanja seminara za nastavnike historije u posljednje tri godine

⁴³ To su škole koje su potpuno podijeljene prema nastavnim planovima i programima i nacionalnoj pripadnosti. Veoma mali broj nastavnika podučava učenike u obje škole.

II. Komentari nastavnika na rad uz korištenje udžbenika u nastavi

Udžbenici koji su korišteni u školskoj 2007./2008. – odgovori nastavnika⁴⁴

Prema odgovorima anketiranih nastavnika, još uvijek se koriste stari udžbenici, s tim što je veći procenat anketiranih nastavnika, koji rade prema nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku u BiH i koji koriste starije udžbenike, u poređenju sa nastavnicima, koji predaju prema drugim nastavnim planovima i programima u BiH.

- Udžbenici na hrvatskom jeziku iz 2003., 2005. i 2006. godine gotovo su isti u smislu sadržaja i prikaza; zato nastavnici, koji rade prema nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku u BiH, koriste starije udžbenike, jer se sadržaj nije suštinski mijenjao. Udžbenici na hrvatskom jeziku uglavnom su i najskuplji udžbenici u BiH, tako da nastavnici ne traže od svojih učenika da kupuju nove udžbenike.
- Nastavnici koji rade po programu u Republici Srpskoj koristili su i stare i nove udžbenike u školskoj 2007./2008. godini. Stariji udžbenici posebno se koriste u gimnaziji.⁴⁵
- Nastavnici, koji rade po okvirnom programu u Federaciji BiH, koriste uglavnom nove udžbenike u školskoj 2007./2008. godini, s tim da postoji i grupa nastavnika koji koriste starije udžbenike iz 2003. godine, koji se nisu puno mijenjali u nekoliko zadnjih godina (naprimjer, udžbenik Hadžiabdića, kao i udžbenik u izdanju izdavačkih poduzeća Sarajevo Publishing, Svjetlost, Bosanska knjiga).
- Svi nastavnici iz Brčko distrikta koriste udžbenike iz dvije ili više grupa (bilo na srpskom, hrvatskom ili bosanskom jeziku), s tim da su to uglavnom starije verzije udžbenika.

Proces odabira udžbenika

Mogućnosti za nastavnike da biraju između različitih udžbenika historije

Više od polovine anketiranih nastavnika (oko 52 posto) navelo je **da su mogli birati** među raznim udžbenicima historije za školsku 2007./2008. godinu. Ostali su izjavili da nisu mogli birati udžbenik koji koriste (oko 47 posto nastavnika).

Nastavnici, koji nisu mogli utjecati na odabir udžbenika, odgovorili su da je Ministarstvo obrazovanja⁴⁶ uglavnom odlučivalo o tome koji će se udžbenici koristiti (65 nastavnika, uglavnom iz Republike Srpske). U Federaciji BiH, 26 nastavnika navelo je da su takve odluke donosili pedagoški zavodi, odnosno ministarstva i stručni aktivisti.⁴⁷ Dva nastavnika navela su da je direktor odabrao udžbenike. Neki nastavnici naveli su da im je bio ponuđen samo jedan udžbenik, a ne tri.⁴⁸

Nastavnici, koji nisu bili u poziciji da biraju udžbenik, također su izjavili da s njima nisu obavljene konsultacije (oko 55 posto nastavnika), ili da su s njima obavljene samo kratke konsultacije (36 posto nastavnika) u pogledu njihovog mišljenja o odabiru udžbenika. Svega oko 7 posto nastavnika, koji nisu mogli sami birati udžbenike, naveli su da su mogli učestvovati u odabiru i da su mogli dati mišljenje o udžbenicima. Činjenica da od više od polovine nastavnika nije traženo mišljenje tokom procesa odabira udžbenika, pokazuje da su odluke o udžbenicima donosili ministarstvo obrazovanja ili pedagoški zavod.

Ono što je još važnije, **gotovo 80 posto nastavnika, koji nisu imali utjecaja na proces izbora udžbenika, udžbenik nije vidjelo prije nego što im je rečeno da ga koriste.** Samo oko 19 posto nastavnika imalo je mogućnost vidjeti odabrani udžbenik prije nego što su ga počeli koristiti u nastavi.

⁴⁴ Detaljna lista i učestalost korištenja udžbenika za V, VI, VII i VIII razred data je u Dodatku 10.

⁴⁵ Reforma nastavnog plana i programa za osnovne i stručne škole je u toku, s tim da isti proces još uvijek nije počeo za gimnazije.

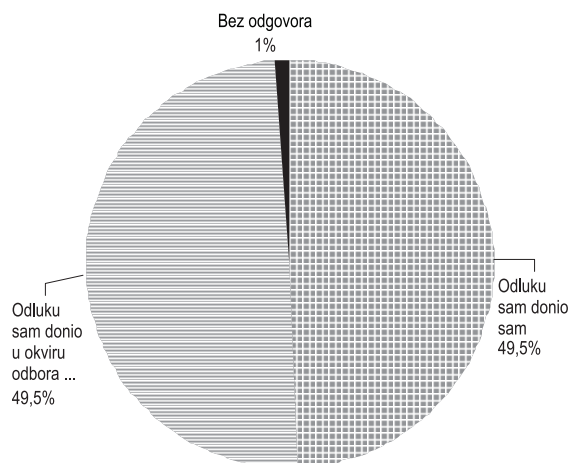
⁴⁶ „Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske, rješenjem broj: 07.2-5619/07, od 24. 8. 2007. godine; 07.2-4817-2/07, od 23. 7. 2007. godine; 07.2-5990/07, od 3. 9. 2007. godine.”

⁴⁷ „Stručni aktiv, ali za VI razred ponuđen za školsku 2007./2008. samo 1. izd. od Miljenka Miloša – Znanje, Mostar.”

⁴⁸ U Federaciji BiH tri su udžbenika za jedan razred zvanično odobrena za školsku 2007./2008. godinu.

U grupi anketiranih nastavnika, više od polovine nastavnika navelo je da su imali mogućnost **birati** udžbenike koje koriste. Od toga, 48 nastavnika (49,5 posto) navelo je da su odluku donijeli sami, dok je druga polovina donijela odluku u okviru drugih grupa, kao što su ministarstva obrazovanja (jedan nastavnik naveo je da se radilo više o instrukciji nego o zajedničkoj odluci⁴⁹), pedagoški zavodi i stručni aktivni. Nekoliko nastavnika navelo je da su odluku donijeli zajedno s direktorom, a jedan nastavnik odgovorio je da je odluku donio u konsultacijama s autorom udžbenika.

Grafikon 9: Mogućnost da nastavnik sam odabere udžbenik ili u sastavu savjetodavnog odbora

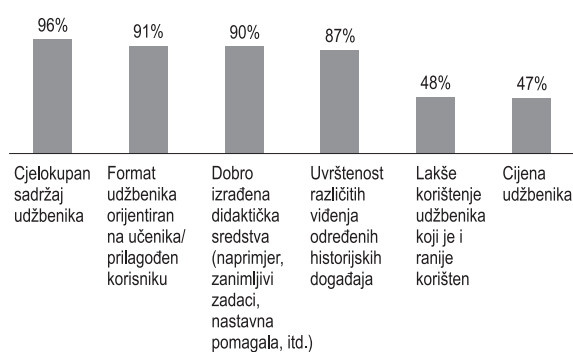
Kriteriji za odluku o udžbenicima

Od nastavnika, koji su mogli birati udžbenike, traženo je da navedu kriterije koje smatraju najbitnijim za svoju odluku. Među šest ponuđenih kriterija, sadržaj udžbenika smatra se najbitnijim – oko 96 posto nastavnika smatra da je sadržaj veoma bitan ili bitan. Drugi, prema mišljenju nastavnika, najvažniji standard je izgled udžbenika. Udžbenici također moraju sadržavati dobro razvijena didaktička sredstva, a tekst treba obuhvatati razne perspektive o određenim historijskim događajima. Gotovo jedna

polovina anketiranih nastavnika također je navela da je lakše koristiti udžbenik, koji je u nastavi već korišten, te cijenu.

Istraživanje je nastavnicima dalo mogućnost da izraze vlastite kriterije za odabir udžbenika. Od velikog broja različitih odgovora, značajni su sljedeći kriteriji: kompatibilnost s nastavnim planovima i programima⁵⁰ (10 odgovora), greške u sadržaju udžbenika⁵¹, jezik, promoviranje historijskog učenja, dostupnost udžbenika, objektivnost, dovoljno vremena da nastavnici donesu odluku, te kvalitet udžbenika.

Grafikon 10: Rangiranje veoma bitnih ili bitnih kriterija za odluku o izboru udžbenika

Udžbenici za nacionalno mješovita odjeljenja

Tabela u donjem dijelu teksta pokazuje da više od polovine (oko 63 posto) anketiranih nastavnika radi u nacionalno mješovitim odjeljenjima, ali većina tih nastavnika navodi da je procenat učenika drugačije nacionalnosti u odnosu na većinu učenika u njihovim odjeljenjima, veoma mali. Jedna trećina (oko 34 posto) radi u nacionalno homogenim odjeljenjima. Čak i ako većina nastavnika ima ispod 5 posto nacionalno mješovitih odjeljenja, relativno velika grupa navela je da nastoje na sve učenike gledati jednako i čak ih je više navelo da žele raditi u nacionalno

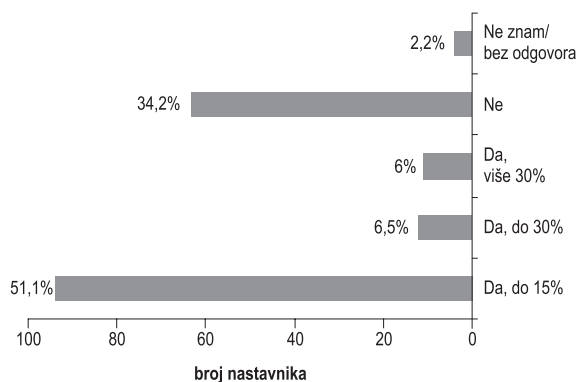
⁴⁹ „Naputak Ministarstva bez konzultacija nastavnika.”

⁵⁰ „Usklađenost sa Nastavnim planom i programom za USK i odobrenje za korištenje od nadležnog Ministarstva obrazovanja.”

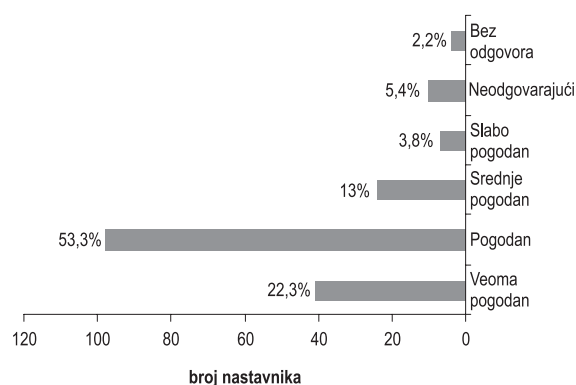
⁵¹ „Imali smo vrlo malo vremena da se upoznamo sa novim udžbenicima. Izbor je bio na „brzinu“. Tek tokom školske 2007./2008. koristeći iste, uočili smo mnoge nedostatke - materijalne greške, nejasne slike, karte, nedorečenost u tekstu, i sl.”

mješovitim odjeljenjima,⁵² obrazlažući da nacionalnost njihovih učenika za njih nije bitna.⁵³ Većina nastavnika naglasila je da nacionalno mješovita odjeljenja za njih ne predstavljaju nikakav problem.⁵⁴

Grafikon 11: Broj nastavnika koji rade s učenicima čija je nacionalnost drugačija od nacionalnosti većine učenika u odjeljenju

Grafikon 12: Prilagođenost udžbenika za podučavanje u nacionalno mješovitim odjeljenjima

Veliki broj nastavnika (oko 76 posto) pozitivno je odgovorio na pitanje o prilagođenosti udžbenika svim učenicima, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Odgovori se mogu svrstati prema sljedećim grupama:

Grupa 1: Dobra prilagođenost (općenitno dobro mišljenje, niti jedan udžbenik nije naveden kao neprilagođen) = **29 posto**, naprimjer: „*Nacionalna historija je prilagođena svim učenicima, bez obzira na nacionalnu pripadnost.*”

Grupa 2: Nema uvredljivih sadržaja = **46 posto**, naprimjer: „*Udžbenik nema uvredljivih sadržaja po bilo kom osnovu.*”

Grupa 3: Objektivna i zbog toga dobra = **7 posto**, naprimjer: „*Potvrđene činjenice.*”

Grupa 4: Nije loše, iako bi moglo biti bolje, naprimjer: „*Udžbenici su prilagođeni za korištenje u nastavi, ali nema kontroverznih elemenata u udžbeniku*” = **2 posto**, naprimjer: „*Jedan dio gradiva, oko 20%, nije sagledan sa više strana, tj. nije potkrijepljen određenim dokazima, dok 80% jeste.*”

Grupa 5: Nema mržnje, ali = oko **4 posto**. Udžbenici ne sadrže elemente mržnje, ali imaju negativno ograničenje, naprimjer, zastarjela didaktička sredstva ili premalo informacija o drugima, tako da nastavnici ponekad primijete da se razumijevanje učenika razlikuje od onog u udžbeniku.

Grupa 6: Nedovoljna = oko **17 posto**, naprimjer: „*Udžbenici za V i VI razred su dobri, ali udžbenici za VII i VIII razred nisu prilagođeni za učenike različite nacionalne pripadnosti u istom odjeljenju.*”

⁵² „Radim u školi gdje je zastupljena jedna narodnost, a volio bih da ima i drugih narodnosti, osim muslimana, sigurno da bih bio tolerantan i prema drugima, jer su u Bosni sve do ovog rata živjele vjerske zajednice jedna uz drugu i niko nikome nije smetao.” „Volio bih da radim, jer bez pripadnika svih nacija nema budućnosti.”

⁵³ „Zbog nacionalne šarolikosti nema nikakvih problema i čini se da su mladi puno tolerantniji po tom pitanju.”

⁵⁴ „U nekim odjeljenjima imamo učenike različite nacionalnosti i sa njima radimo isto kao i s ostalim učenicima. Predajem iste nastavne sadržaje, postavljam ista nastavna pitanja, imam iste kriterijume prilikom ocenjivanja, nemam apsolutno nikakvih problema.”

Naprimjer:

- dva udžbenika iz Republike Srpske (IV razred gimnazije, IX razred osnovne škole)
- četiri udžbenika na bosanskom jeziku (VIII razred u izdanju izdavačkog poduzeća Sarajevo Publishing, IV razred gimnazije i V i VII razred osnovne škole)
- jedan nastavnik koji radi prema nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku u BiH naveo je da su udžbenici za V, VI i VII razred loši, ali da je udžbenik autora Leonarda Valente dobro prilagođen nacionalno mješovitim odjeljenjima.

Različiti nastavni materijali za sate i konkretni načini korištenja udžbenika

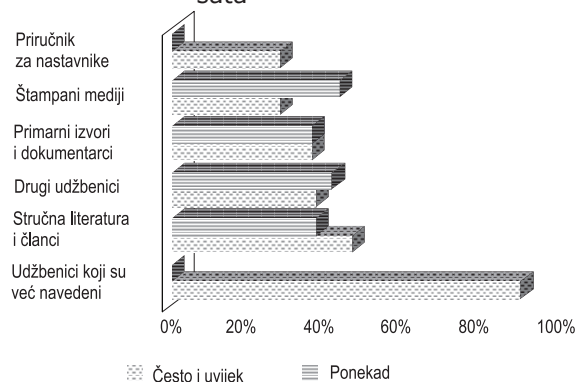
Materijali za pripremu sata historije

Tabela u donjem dijelu teksta pokazuje različite materijale, koje nastavnici koriste u pripremi nastave. Anketirani nastavnici uglavnom koriste udžbenik koji je naveden u istraživanju. Osim toga, nastavnici historije koriste stručnu literaturu ili članke za pripremu sata. Neki

članci navedeni su u tabeli o priručnicima za nastavnike (vidi niže).

Osim „zvaničnih udžbenika“, također se koriste i drugi materijali, kao što su primarni izvori i dokumentirana građa, čak i ako 20 posto anketiranih nastavnika nije dalo odgovor na pitanje koliko često koriste primarne izvore. Nastavnici štampu koriste često (27 posto) ili ponekad (40 posto), kao materijal za pripremu sata. Na kraju, oko jedne trećine nastavnika često koristi priručnike za nastavnike.

Grafikon 13: Rangiranje: materijali koje nastavnici koriste u pripremi sata

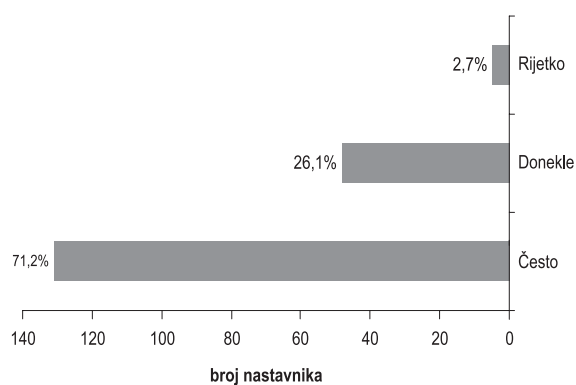
Tabela 1: Priručnici za nastavnike, koje koriste anketirani nastavnici

Hadžiabdić/ Dervišagić, Priručnik za nastavnike od V do VIII razreda	13
Luisa Black, Priručnik za nastavnike historije u BiH	10
Razni priručnici za nastavnike iz susjednih država	12
Iz Hrvatske	
Ivka Pavičić - Školska knjiga, Zagreb;	
Ivan Dukić, Franko Mirošević - Školska knjiga, Zagreb	
Priručnici izdavačkih kuća, Školska knjiga, Profil, Meridijan, Alfa	
Iz Srbije	
Nastava moderne istorije jugoistočne Evrope, Beograd, 2005.	
Jelisaveta Dražić, Priručnik iz istorije	
Historijske čitanke	15
Istorijska čitanka za VI razred, 1988.	
Istorijska čitanka za VI razred, izdanje Ministarstva prosvjete i nauke Republike Srbije	
Opći priručnici za različite razrede/nivoa bez spominjanja naslova	17
Didaktičko-metodološki vodiči (kao i karte, historijski atlas, itd.)	5
Enciklopedija	5
Priručnici za nastavnike u Bosni i Hercegovini	3
Arifa Isaković, Historija – Povijest za VII razred osnovne škole	
Leonard Valenta, Historija – Povijest za VIII razred osnovne škole	
Druga naučna literatura, kao što su historijske revije	
Istorija naroda Jugoslavije; Istorija srednjovekovne Bosne	
Jugoslavenski istorijski časopis, 1999.	
Nastava istorije (časopis)	
Istorija u osnovnim školama (zbornik radova)	
V. Ćorović, Istorija Srba	
S. Stanojević, Istorija Srba	
Ana Pešikan Avramović, Treba li deci istorija?	
Drugo	17

Udžbenici historije kao glavni oslonac u nastavi

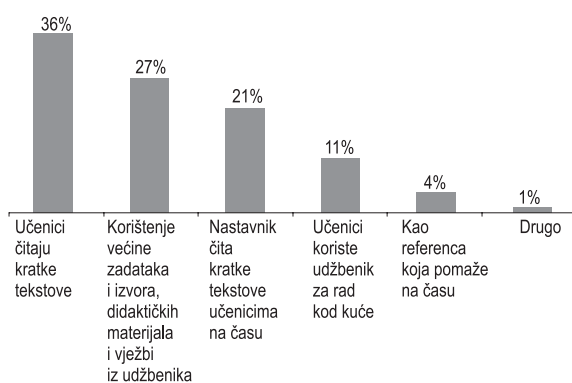
S obzirom na to da udžbenik ima najvažniju ulogu za nastavnike u procesu pripreme nastavnog sata, udžbenik je najvažniji materijal na satu. Znatna većina nastavnika (oko 71 posto) navela je da je udžbenik, u velikoj mjeri, glavni oslonac u nastavi. Otprilike jedna četvrtina nastavnika koristi udžbenik umjereno, a za malu grupu nastavnika (oko 3 posto) udžbenik je veoma rijetko glavni oslonac u nastavi.

Grafikon 14: Udžbenik historije kao glavni oslonac u nastavi

Udžbenike većinom koriste nastavnici kao materijal za zadaću. Približno jedna trećina nastavnika koristi udžbenik za interaktivan rad s učenicima, uz korištenje zadataka i izvora iz udžbenika. Manja grupa nastavnika (oko 21 posto) čita iz udžbenika u odjeljenju i oko 11 posto učenicima zadaje domaću zadaću uz pomoć udžbenika.

Grafikon 15: Kako nastavnici koriste udžbenike

Pitanje otvorenog tipa nastavnicima je dalo mogućnost da navedu i druge primjere funkcija udžbenika. Potrebno je naglasiti da su navedeni „aktivni“ dijelovi udžbenika za promoviranje interaktivnog učenja (vidjeti ispod).

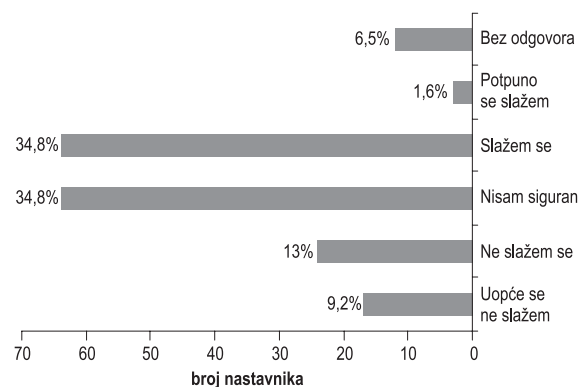
Drugi načini korištenja udžbenika, koje su nastavnici naveli:

- Interaktivno učenje kroz ilustrativne materijale, izvore i zadatke iz udžbenika
- Uvođenje udžbenika, kao osnovnog materijala za analizu
- Presentiranje dodatne literature, kao dodatka uz udžbenike
- Upotreba interneta, kao dodatnog medija uz udžbenik
- Ispravljanje grešaka u udžbeniku zajedno s učenicima

Bavljenje kontroverznim pitanjima uz pomoć udžbenika

Više od jedne trećine nastavnika (oko 36 posto) dijeli mišljenje da novi udžbenici pružaju dovoljno podrške za podučavanje o kontroverznim pitanjima, dok sličan broj nastavnika (oko 35 posto) nije siguran je li uz udžbenik moguće lako obraditi kontroverzna pitanja. Razlog za ovakvu situaciju može biti nesigurnost ili nedostatak znanja o tome kako u udžbenicima mogu, ustvari, biti prezentirana kontroverzna pitanja. Oko 22 posto nastavnika navodi da se u udžbenicima ne obrađuju kontroverzna pitanja na odgovarajući način.

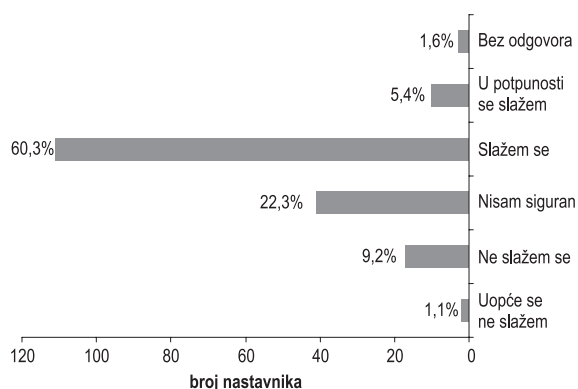
Grafikon 16: Mišljenje nastavnika o adekvatnosti udžbenika za podučavanje o kontroverznim pitanjima

Udžbenik i regionalna historija

Anketirani nastavnici izrazili su veoma pozitivno mišljenje o prezentiranju historije u regiji u korištenim udžbenicima. Oko 66 posto nastavnika potvrdilo je da udžbenici koje koriste, prikazuju regionalnu historiju. Oko 10 posto nastavnika nije se usuglasilo s ovim mišljenjem, a oko 22 posto nastavnika nije bilo sigurno.

Grafikon 17: Mišljenje nastavnika o tome pomažu li korišteni udžbenici u pružanju ujednačenog i promišljenog prikaza historije u regiji

Neki nastavnici (oko 11 posto), koji su naveli da udžbenik ne pruža ujednačen prikaz historije u regiji, naveli su sljedeće razloge:

- Ujednačen prikaz moguć je jedino preko dodatne literature i materijala.⁵⁵
- Udžbenik s ujednačenim prikazom nije moguć, zbog postojećih političkih okolnosti.
- Loš je prikaz konkretnih tema, kao što je Drugi svjetski rat.
- Prevelik naglasak stavlja se na mržnju i razlike.⁵⁶

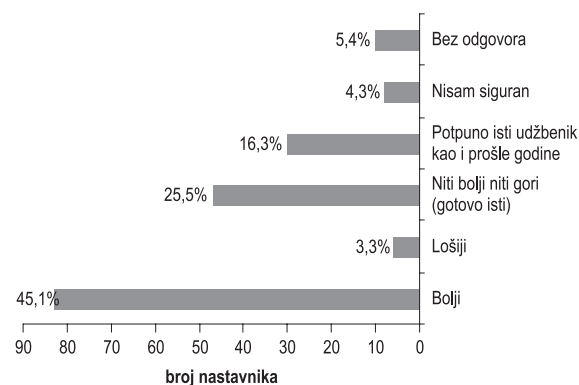
Druga grupa nastavnika (19 nastavnika) pozitivno se izrazila o udžbenicima u pogledu ujednačenosti prikaza. Naveli su da novi udžbenici daju prikaz historije

u regiji na adekvatniji i realniji⁵⁷ način. Udžbenici su objektivni⁵⁸ i ne sadrže više uvredljiv sadržaj.⁵⁹ Neki nastavnici čak su naveli i da novi udžbenici pokazuju multiperspektivnost.

III. Mišljenje nastavnika o udžbenicima historije u BiH

Od nastavnika historije zatraženo je da iskažu svoje mišljenje o novoj generaciji udžbenika, u poređenju s udžbenicima koje su ranije koristili. Oko polovine nastavnika (45 posto) izjavilo je da su novi udžbenici bolji od prethodnih. Druga, najveća grupa nastavnika (oko 41 posto), navela je da su udžbenici gotovo isti i da ne uviđaju bilo kakvo poboljšanje. Ovo drugo mišljenje moglo bi doći od grupe nastavnika koji koriste udžbenike koji se nisu znatno mijenjali u proteklim godinama (kao što su to udžbenici historije na hrvatskom ili udžbenici na bosanskom jeziku autora Hadžiabdića/Derlišagića). Tek mala grupa, od oko 3 posto nastavnika, navela je da su udžbenici lošiji i oko 4 posto nastavnika bilo je nesigurno u ovom rangiranju.

Grafikon 18: Mišljenje nastavnika o tome jesu li udžbenici historije, koje koriste ove školske godine, bolji ili lošiji od udžbenika koje su koristili prošle školske godine

⁵⁵ „Ako želim učenicima pružiti takav prikaz historije, to ne mogu pomoću udžbenika, nego pomoću dodatnih izvora.“

⁵⁶ „Ponavljam, previše je ratova, sukoba i mržnje, a premalo onoga što nas veže i što nam je svima zajedničko i u interesu. A ima, bilo je i treba biti više primjera onog humanog u ljudima, koje smo zaboravili ili nam ne daju tražiti.“

⁵⁷ „Udžbenici koje koristim obrađuju istorijat svih država i naroda regiona.“

⁵⁸ „Udžbenici koje koristim su objektivni, potkrijepljeni izvorima i činjenicama, prema tome, pomažu mi da učenike upoznam sa stvarnim događajima iz prošlosti naših naroda.“

⁵⁹ „Čitajući udžbenike lako je zapaziti da nema „zapaljivog“ teksta.“

Od ukupno 166 odgovora, izdvojeno je pet različitih grupa, zbog kojih nastavnici smatraju da su udžbenici bolji ili lošiji:

- a) **Razočarani**, zato što su udžbenici isti;⁶⁰
- b) **Pozitivni**, zato što su, u didaktičkom smislu, udžbenici bolji;⁶¹
- c) **Uglavnom pozitivni**;⁶²
- d) **Pozitivni**, ali neki su udžbenici bolji, ili neke teme u udžbenicima su bolje;
- e) **Loši ili manjkavi**.

Što se tiče razlika u odgovorima nastavnika, koji predaju prema različitim nastavnim planovima i programima, mogu se izvesti sljedeći zaključci: nastavnici, koji koriste udžbenike na srpskom jeziku, uglavnom su zadovoljni novim udžbenicima (61 posto anketiranih nastavnika); ipak, jedna četvrtina njih (24 posto) navodi da su novi udžbenici manjkavi. Mnogi nastavnici, koji koriste udžbenike na bosanskom jeziku, nisu zadovoljni novim udžbenicima koje koriste (44 posto nastavnika) i navode da su udžbenici isti kao i prethodne godine (38 posto nastavnika). Tek mala grupa nastavnika, koja koristi udžbenike na bosanskom jeziku (oko 18 posto), zadovoljna je novim udžbenicima historije u odnosu na prethodne udžbenike.

Nastavnici, koji koriste udžbenike na hrvatskom jeziku, gotovo su ravnomjerno podijeljeni u tri grupe: više od jedne

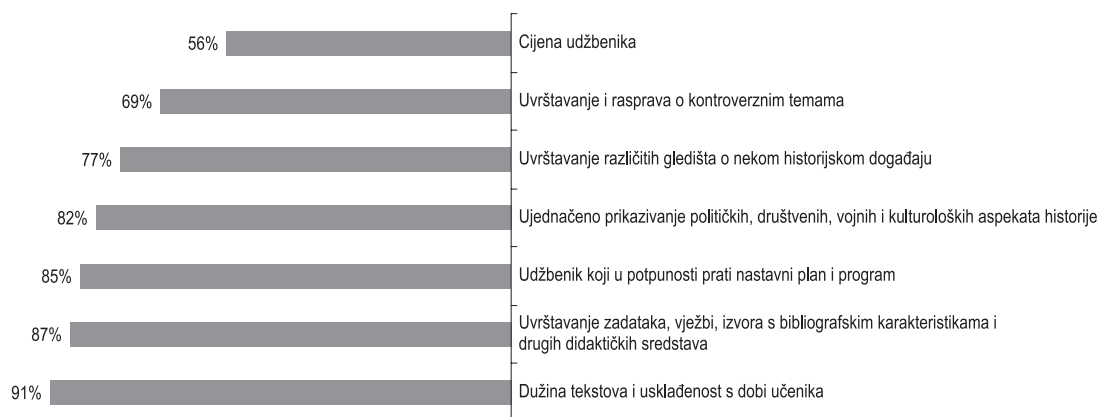
trećine nastavnika (oko 38 posto) je razočarano, druga trećina (oko 35 posto nastavnika) je zadovoljna „novim“ udžbenicima, uglavnom u didaktičkom smislu; i posljednja trećina (oko 27 posto nastavnika) uglavnom je zadovoljna udžbenicima koji se koriste u školskoj 2007./2008. godini.

Ukratko, nastavnici, koji koriste udžbenike napisane na srpskom jeziku, uočavaju najveće poboljšanje i uglavnom su zadovoljni novim udžbenikom. Nastavnici, koji koriste udžbenike na bosanskom jeziku, imaju veoma negativno mišljenje o novim udžbenicima, zato što ne vide veliku promjenu u novim udžbenicima, te su zato razočarani. Nastavnici, koji koriste udžbenike na hrvatskom jeziku, imaju podijeljeno mišljenje – neki su zadovoljni, a neki su razočarani udžbenicima. Ovo podijeljeno mišljenje o udžbenicima na hrvatskom jeziku može se smatrati pozitivnim, s obzirom na to da neki nastavnici imaju relativno izražen kritički stav prema ovim udžbenicima.

Promjene koje nastavnici predlažu za nove udžbenike

Pod pretpostavkom da mogu imati utjecaja na izradu novih udžbenika, od nastavnika je zatraženo da kažu koje bi promjene smatrali najvažnijima u radu s tim udžbenicima. Njihove sugestije predstavljene su u sljedećoj tabeli:

Grafikon 19: Elementi koje je važno ili veoma važno mijenjati u novim udžbenicima

⁶⁰ 30% nastavnika (50 odgovora, uključujući i odgovor pod e).

⁶¹ 46% nastavnika (76 odgovora, uključujući i odgovor pod d).

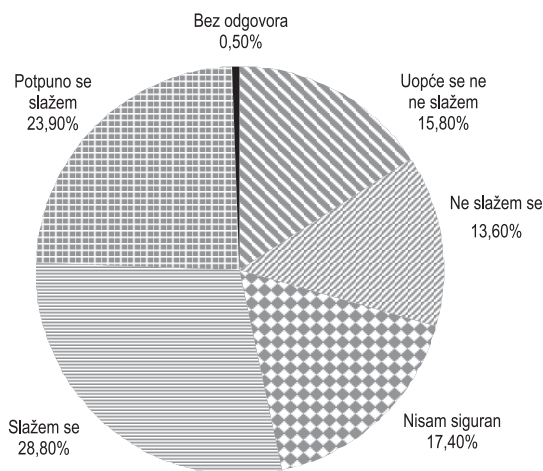
⁶² 18% nastavnika (30 odgovora).

Podučavanje o ratu u Bosni i Hercegovini kao temi u udžbenicima

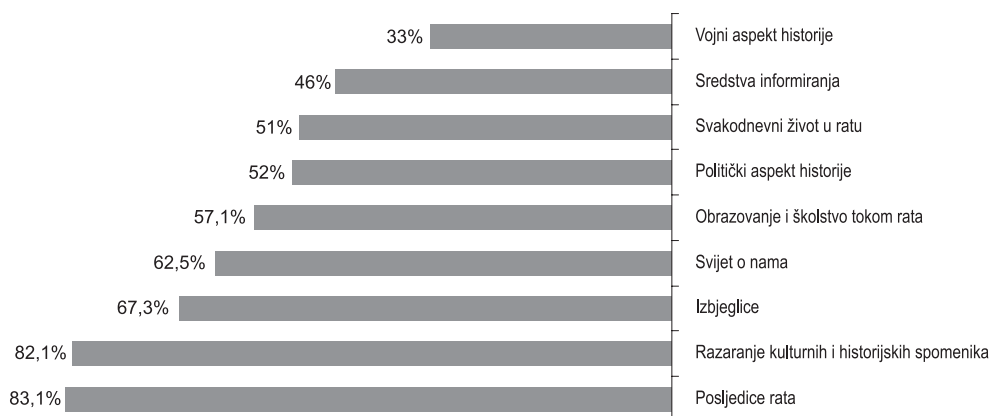
Nastavnici u BiH danas su prilično podijeljeni oko pitanja o tome treba li rat od 1992. do 1995. godine biti obrađen u udžbenicima, ali je većina iskazala mišljenje da rat, obavezno, treba biti obrađen. Od 184 nastavnika, koja su odgovorila na upitnik, svih 184 dalo je mišljenje na ovo pitanje, što znači da je pitanje izazvalo veliku pažnju nastavnika. Od cijelog uzorka, 53 posto izrazilo je jasno stajalište da rat u BiH od 1992. do 1995. godine **treba** biti obrađen u udžbenicima historije. Za razliku od njihovog mišljenja, oko jedne trećine nastavnika izjavila je da rat **ne treba** biti dio gradiva. Manja grupa nastavnika (oko 17 posto) nije sigurna oko ovog pitanja i samo jedan nastavnik nije uopće imao mišljenje o ovom pitanju.

Mišljenja nastavnika o temama iz perioda od 1992. do 1995. godine, koje bi trebale biti obuhvaćene u udžbenicima

Kada im je postavljeno pitanje u vezi s podučavanjem i uvrštavanjem konkretnih tema iz perioda od 1992. do 1995.

Grafikon 20: Mišljenje o potrebi uključivanja perioda od 1992. do 1995. godine u udžbenike

godine u udžbenike, nastavnici bi najviše voljeli uvrstiti teme: „Posljedice rata” i „Razaranje kulturnih i historijskih spomenika”. Tema: „Vojni aspekt historije” manje je poželjna među nastavnicima, tek 33 posto smatra da je ta tema bitna. Rangiranje drugih pitanja može se vidjeti iz sljedeće tabele:

Grafikon 21: Rangiranje tema iz rata, koje bi svakako trebalo uvrstiti (važne ili veoma važne)

Zaključak

Rezultati studije o udžbenicima historije pokazuju da su, pored novih udžbenika izdatih u školskoj 2007./2008. godini, još uvijek u upotrebi i stari udžbenici. Veći je procenat anketiranih nastavnika koji podučavaju prema nastavnom planu i programu na hrvatskom jeziku u BiH i koji koriste starije udžbenike, u poređenju sa nastavnicima koji predaju prema drugim nastavnim planovima i programima u BiH. Što se tiče procesa odabira, dio anketiranih nastavnika nije u mogućnosti odabrati udžbenik. Ova grupa najvjerojatnije je iz Republike Srpske, s obzirom na to da se samo jedan udžbenik izdaje za svaki razred. Druga grupa nastavnika, pretpostavljamo iz Federacije BiH, navela je da su sami donijeli odluku, zajedno s kolegama, ili da su odluku donijele institucije na višem nivou, kao što je pedagoški zavod. U tom slučaju nastavnici su izrazili negativan stav prema tome što su pedagoški zavodi predstavili jedan, umjesto tri odobrena udžbenika.

Sadržaj udžbenika nastavnici su naveli kao najvažniji kriterij za odabir udžbenika, ali to su i didaktička sredstva, kao i nastojanja da se kroz udžbenike ponudi multiperspektivnost. Ovi kriteriji mogu se smatrati posebno pozitivnim.

Udžbenici imaju važnu ulogu u anketiranoj grupi nastavnika historije u BiH, kao osnovno sredstvo pripreme nastavnog sata i podučavanja historije. Zbog toga je od velikog značaja način na koji su kontroverzna pitanja ili regionalna historija obrađeni u udžbenicima. Grupa anketiranih nastavnika ima podijeljeno mišljenje oko kontroverznih pitanja – neki navode da je udžbenik koji koriste od pomoći, ali se drugi ne slažu s tom konstatacijom.

Iznenadujuće je da više od polovine nastavnika navodi da udžbenici također pružaju ujednačen prikaz historije u regiji (tek mala grupa se s ovim mišljenjem ne slaže). Prva grupa navodi da udžbenici više ne sadrže uvredljiv sadržaj i zato su

objektivni, dok druga grupa, kao razloge navodi nezadovoljavajući prikaz „teških” tema ili naglasak na mržnju i razlike, umjesto na sličnosti.

U ovom kontekstu važno je provjeriti stav ili mišljenje nastavnika o načinu na koji se u udžbenicima pristupa tematskoj cjelini: rat od 1992. do 1995. godine u BiH - oko 53 posto anketiranih nastavnika izrazilo je jasno stajalište da ova tema treba biti uvrštena u udžbenike historije. Nastavnici smatraju da su teme: „Posljedice rata” i „Razaranje kulturnih i historijskih spomenika” najinteresantnije teme, koje bi trebale biti uvrštene u udžbenike.

Ipak, jedna trećina nastavnika ne dijeli ovo mišljenje i manja grupa nije sigurna. Razlog za nesigurnost po ovom pitanju u udžbenicima možda je dilema da se nastavnici i učenici, praktično, svakodnevno susreću s temama rata od 1992. do 1995. godine. U većem dijelu BiH, ova tematska jedinica nije uvrštena u zvanične nastavne planove i programe.⁶³

Sumirajući mišljenje nastavnika historije o udžbenicima koji se koriste u toku školske 2007./2008. godine, gotovo polovina anketiranih nastavnika (45 posto) navela je da su udžbenici bolji od udžbenika koje su ranije koristili. Druga, veća grupa anketiranih nastavnika (oko 41 posto), međutim, smatra da su udžbenici gotovo isti, kao i udžbenici koji su se koristili prethodne školske godine, te zato nisu uvidjeli nikakve značajne pomake ni promjene.

S obzirom na to da se radi o pilot-anketi, nije moguće izvući opće zaključke za sve nastavnike historije, niti opće javno mišljenje, niti se rezultati mogu (niti će se) dovesti u vezu s nacionalnim identitetom nastavnika.

Međutim, pilot-anketa, provedena među nastavnicima historije u BiH, može predstavljati nagovještaj mišljenja nastavnika, tj. kako, u 2008. godini, razmišljaju o novoj generaciji udžbenika historije u BiH.

⁶³ U skladu s preporukama Vijeća Evrope o privremenom obustavljanju podučavanja o ratnim godinama, citiranim u gornjem dijelu teksta.

Dodatak 1 – U kojoj mjeri su nastavnici, koji koriste udžbenike historije na hrvatskom jeziku, zadovoljni udžbenicima historije u 2007./2008. godini

Stepen zadovoljstva	Broj nastavnika
Razočaran	10
Uglavnom pozitivan stav, uz rezerve	7
Potpuno zadovoljan	9
Ukupan broj nastavnika koji koriste udžbenike na hrvatskom jeziku	31

Od 31 nastavnika, koji koriste udžbenike historije napisane na hrvatskom jeziku, 26 nastavnika izrazilo je mišljenje o tome koliko su (ne)zadovoljni udžbenicima, koje su koristili tokom školske godine (2007./2008.). Od tog broja, 10 nastavnika ostalo je distancirano, izražavajući razočarenje udžbenicima koje koriste, uglavnom zbog činjenice (koju su naveli nastavnici) da su udžbenici koje koriste u toj školskoj godini, isti kao i udžbenici koje su ranije koristili. U poređenju s tim, 9 nastavnika je u potpunosti zadovoljno udžbenicima koji se sada koriste u nastavi. Međutim, 7 nastavnika, koji su izrazili uglavnom pozitivan stav, imalo je ozbiljne rezerve o udžbenicima, koje, uvjetno, ocjenjuju kao „pozitivne pod sadašnjim okolnostima”.⁶⁴

Dodatak 2 – U kojoj mjeri su nastavnici, koji koriste udžbenike historije na srpskom jeziku, zadovoljni udžbenicima historije u 2007./2008. godini

Stepen zadovoljstva	Broj nastavnika
Razočaran	15
Uglavnom pozitivan stav, uz rezerve	9
Potpuno zadovoljan	37
Ukupan broj nastavnika koji koriste udžbenike na srpskom jeziku	70

Od 70 nastavnika, koji koriste udžbenike na srpskom jeziku, i koji su odgovorili na upitnik, 61 nastavnik odgovorio je na pitanje o tome jesu li novi udžbenici bolji, lošiji ili isti kao i udžbenici izdati prije njih. Više od polovine (37 nastavnika, 61 posto) imalo je pozitivno mišljenje o novim udžbenicima; 15 nastavnika (24,5 posto) imalo je negativno mišljenje o novim udžbenicima, uglavnom zbog dojma nastavnika da su promjene u udžbenicima u 2007./2008. godini bile samo površne i da, ustvari, udžbenici nisu mnogo promijenjeni; 9 nastavnika cijeni nove udžbenike, ali imaju i ozbiljne rezerve, uglavnom u pogledu kvaliteta jednog jedinog udžbenika.

⁶⁴ Naglašavamo da je značajno da ova dva nastavnika, u kantonima s hrvatskom većinom u Federaciji BiH, koja rade po udžbeniku autora Valente, visokom ocjenom ocjenjuju taj udžbenik.

Dodatak 3 – U kojoj mjeri su nastavnici, koji koriste udžbenike historije na bosanskom jeziku, zadovoljni udžbenicima historije u 2007./2008. godini

Stepen zadovoljstva	Broj nastavnika
Razočaran	35
Uglavnom pozitivan stav, uz rezerve	14
Potpuno zadovoljan	30
Ukupan broj nastavnika koji koriste udžbenike na bosanskom jeziku	85

Od 79 nastavnika koji rade prema ovim udžbenicima i koji su odgovorili na ovo pitanje, 35 nastavnika (44 posto) izrazilo je nezadovoljstvo udžbenicima koje koriste u školskoj 2007./2008. godini – prije svega zbog njihovog preovladavajućeg dojma da, u većini udžbenika koji su objavljeni 2007. godine, ima tek malo izmjena ili pomaka (uz izuzetak udžbenika za VIII razred autora Valente, koji je objavljen 2007. godine u prvom izdanju). Istovremeno, 30 nastavnika (38 posto) veoma je zadovoljno udžbenicima koje koriste u toj školskoj godini i 14 nastavnika (18 posto) imalo je, uvjetno, pozitivan stav (uz ozbiljna ograničenja).

Dodatak 4 – Primjeri iz udžbenika

U ovom dijelu nalazi se nekoliko primjera iz odabranih udžbenika, koji mogu poslužiti kao model „najboljih primjera iz prakse“. Zbog toga, udžbenici za VIII razred (i u Republici Srpskoj za IX razred) nisu obuhvaćeni, zato što smo se na njih osvrnuli u prvom dijelu analize udžbenika.⁶⁵ Postoji vidna neujednačenost u citatima, s obzirom na to da je većina preuzeta iz udžbenika napisanih na bosanskom jeziku, uz svega jedan primjer preuzet iz udžbenika na srpskom jeziku, dok nema niti jednog primjera iz udžbenika napisanih na hrvatskom jeziku. **Razlog je to što su predstavljeni isključivo izvanredni primjeri modernih pasusa i, s obzirom na situaciju, takvi primjeri uopće ne postoje u udžbenicima na hrvatskom jeziku, koji su u upotrebi u Federaciji BiH, a tek u vrlo maloj mjeri u udžbenicima u Republici Srpskoj.**

Uvođenje multiperspektivnosti kao historijsko-metodološkog sredstva u udžbenike za V razred

Osnovno obrazovanje iz historije u Federaciji BiH počinje u V razredu, a u Republici Srpskoj u VI razredu. Udžbenici historije za *Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Srpskoj* (VI razred) i za *Nastavni plan i program za devetogodišnje osnovne škole na hrvatskom jeziku u BiH* (V razred) ne sadrže nikakvu uvodnu (ili bilo koju drugu) napomenu o prirodi historije, kao pregled višestrukih i ponekad suprotstavljenih viđenja razvoja događaja.

S druge strane, uvodne napomene postoje u nekoliko udžbenika na bosanskom jeziku za V razred osnovne škole. Najbolji primjeri mogu se naći u udžbeniku grupe autora Brkljača i drugi, 2003. godine, odnosno udžbeniku autorice Forić, 2007. godine:

⁶⁵ „Historija 20. stoljeća u udžbenicima Bosne i Hercegovine: Analiza udžbenika historije za završne razrede osnovne škole“, april 2008.

Iz metodološki orijentiranog uvodnog poglavlja:

Seka Brkljača, Vahida Bašalić, Salmedin Mesihović; *Historija 5. Udžbenik za peti razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.

Kako se vidi neki događaj? Različite interpretacije (stranica 28):

„... Postoje neslaganja u pogledu onoga što se desilo i zašto se desilo, kao i u samom značaju događaja. I dva historičara mogu isti materijal tumačiti na različite načine. Iste činjenice često mogu biti u prilog različitih tumačenja. Često su informacije i dokazi koji su dostupni historičaru daleko od potpunih, što otvara još veće mogućnosti za različita tumačenja. U okolnostima kada različiti prikazi jednog te istog događaja održavaju različite uglove gledanja pojedinih ljudi ili historičara, ne radi se uvijek o tome da jedna od tih verzija mora biti tačna. Neke, a možda i sve, mogu stajati kao tačne, jer održavaju različita iskustva ljudi. U nekim situacijama, jasniju i sveobuhvatniju sliku onoga što se desilo, dobili bismo ako bismo sagledali različite uglove gledanja. To bi bilo kao djelovi slagalice, ili kockice mozaika, priče o nekom događaju.”

Iz metodološki orijentiranog uvodnog poglavlja:

Melisa Forić; *Historija – Povijest za 5. razred osnovne škole sa radnim listovima*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.

Kako se vidi neki događaj. Različita objašnjenja. (stranica 24 i 25)

„...Tako i u historijskoj nauci: postoji nekoliko viđenja istog događaja. U zavisnosti od toga je li neko direktni učesnik ili samo svjedok događaja, nastaju izvori i istine koji se u njima prezentiraju. Tako pojedini događaji dobijaju nekoliko interpretacija. Dva historičara mogu imati dva različita tumačenja istog događaja. Oni mogu biti slični, ali i potpuno suprotni... Zbog toga priče o prošlosti nikad nisu konačne...”

Primjena multiperspektivnosti u udžbenicima za VI razred osnovne škole

Multiperspektivnost je primijenjena u prikazima u nekoliko udžbenika za VI razred osnovne škole, uz tijesnu orijentaciju na moderne standarde historiografije. Vidi primjer nastavne jedinice o „Crkvi bosanskoj” u udžbeniku A. Isaković, 2007.:

Arifa Isaković; *Historija – Povijest za 6. razred osnovne škole sa radnim listovima*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007. (stranica 133, 134)

„...O karakteru Crkve bosanske u nauci postoje dva suprotna mišljenja: jedno, je da je ona pripadala dualističkom pokretu, rasprostranjenom na velikom prostoru od Male Azije, preko Balkana i Italije do južne Francuske i srednje Evrope; drugo, da ona ne predstavlja dualističku sektu nego kršćansku instituciju koja se odvojila od Rima i zadržala svoja tradicionalna shvatanja i način života.

Katolička i Pravoslavna crkva smatrale su Crkvu bosansku heretičkom, ali za njene sljedbenike nisu imale jedinstven naziv. Tako se u historijskim izvorima susreću različiti nazivi za bosanske heretike: manihejci, patareni, bogumili, kutugeri i babuni.”

Naglašavanje prirode historijskog znanja u udžbenicima za VI razred osnovne škole

U nekim udžbenicima, čitaocima je objašnjeno, preciznije nego u drugim udžbenicima, da je sticanje znanja iz historije konstantan i otvoren proces. Udžbenik autora Kurtovića i drugih, iz 2003. godine, (vidi citat u donjem dijelu teksta) ubjedljivo oslikava ovaj težak proces sticanja historijskog znanja na primjeru *Crkve bosanske*. Osim toga, u udžbeniku se, na uvjerljiv način, govori o različitim shvatanjima i pojmovnim

određenjima naziva, kao što su, naprimjer: „bosanski“ i „Bosna i Hercegovina“:

Esad Kurtović, Salmedin Mesihović, Samir Hajrulahović: *Historija 6. Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003. (stranica 153)

„Zagonetka Crkva bosanska: Osnovna zagonetka srednjovjekovne Bosne je Crkva bosanska. Mali broj izvora istraživačima je nedovoljan da bi se mnoge nejasnoće zadovoljavajuće objasnile. Literatura o Crkvi bosanskoj je ogromna, a zbog različitih pristupa i rezultata i teško saglediva.“

Upoznavanje učenika s različitim pojmovnim određenjima naziva „bosanski“ u različitim periodima (stranica 142):

„Stanovnici srednjovjekovne Bosne nazivani su prema državi u kojoj su živjeli – **Bošnjanima, Bosancima**. To je naziv koji u novom vijeku i u savremenom dobu ima drugačije pojmovo određenje“, uz pitanje „Zašto je pogrešno ili neprecizno reći: Bosna i Hercegovina u srednjem vijeku?“

Ujednačeni i rafinirani prikazi

Kao što je već navedeno, novi udžbenik za VIII razred osnovne škole u Republici Srpskoj impresivan je zbog svog ujednačenog i temeljnog (ali ipak ne i multiperspektivnog) prikaza. Primjerima iz udžbenika obuhvaćene su jedinice o reformskom periodu kasnog Osmanlijskog carstva i njegove posljedice po Bosnu.⁶⁶ U udžbeniku iz 2007. godine (za razliku od prethodnih udžbenika u Republici Srpskoj i udžbenika napisanih na hrvatskom jeziku, koji su još uvijek u upotrebi) ne samo da se spominje pokret za autonomiju Husein-kapetana Gradašćevića početkom tridesetih godina 19. stoljeća, nego se o tome vodi i ujednačena i promišljena rasprava, o osnovnim idejama pokreta, motivima, i njegovim protivnicima.⁶⁷ U ovom udžbeniku, za razliku od drugih, nije oslikan „muslimansko-hrišćanski sukob“, nego se naglašava da su se sukobi u to vrijeme uglavnom vodili zbog neriješenog pitanja agrarne reforme.⁶⁸

Ovaj primjer, iako manje važan u historiografiji i nastavi u socijalističkoj Jugoslaviji, važan je s obzirom na to da je pokret za autonomiju s početka tridesetih godina 19. stoljeća postao glavni bošnjački „lieu de memoire“ [prim. prev. *mjesto sjećanja*] – važna historijska tema za Bošnjake u BiH nakon sticanja neovisnosti. Istovremeno, u udžbenicima historije u Republici Srpskoj, taj historijski pokret nije čak bio ni spomenut, sve donedavno, a čak ni danas se ne spominje u udžbenicima na hrvatskom jeziku.

Ujednačena i promišljena rasprava o ovom pokretu, data u novom udžbeniku za VIII razred osnovne škole, napisanom na srpskom jeziku, navodi na mogućnost ukazivanja na sve bosanskohercegovačke poglede na historiju, bez odricanja ili uzdržavanja od onoga što je bilo ili je važno za „ostale“.

⁶⁶ Željko Vujadinović, Slavica Kuprešanin, Gordana Nagrađić: *Istorija za VIII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, 2007. (stranica 164-167 i 105-108).

⁶⁷ Autori, nakon rasprave o pokretu za autonomiju, naglašavaju elemente tolerancije i ekonomskog napretka u tom periodu. Što se tiče Ali-paše Rizvanbegovića iz Stoca, protivnika pokreta za autonomiju, autori navode: „Bio je tolerantan prema pravoslavnom i katoličkom stanovništvu“ (stranica 165), spominjući također da je uveo, naprimjer, sisteme navodnjavanja u Hercegovinu (stranica 166). Na kraju poglavlja autori navode historijske izvore, između ostalog, izjave Matije Mažuranića, hrvatskog pjesnika, koji je sredinom 19. stoljeća proputovao Bosnu.

⁶⁸ Vidi, naprimjer, izjave kao što su: „Zavisno seljaštvo (raju) činilo je i muslimansko i hrišćansko stanovništvo. Kasnije su pojmom raja bili obuhvaćeni isključivo hrišćani. Kriza koja je zahvatila Carstvo još u XVII i XVIII stoljeću, neprestani ratovi, nametanje novih poreza, zloupotrebe vlasti, stalno su pogoršavali položaj raje“ (stranica 164). Ili, one koje se odnose na seljačke bune u Bosni u toku Prvog srpskog ustanka: „U osnovi svih pobuna iz ovog i kasnijeg vremena nalazilo se neriješeno agrarno pitanje“ (stranica 165), što je u prethodnim udžbenicima dovedeno u vezi s „nacionalnim buđenjem“ srpskih seljaka u Bosni.

Dodatak 5 – Mišljenje nastavnika o tome treba li ratni period od 1992. do 1995. godine biti obuhvaćen u udžbenicima historije u BiH

Mišljenja nastavnika	Broj nastavnika	Izraženo u % (zaokruženo na najbližu vrijednost)
Treba biti obuhvaćen u udžbenicima historije u BiH	97	52,5
Ne treba biti obuhvaćen u udžbenicima historije u BiH	54	29,5
Nisam siguran	32	17,5
Nemam mišljenje o tome	1	0,5
Ukupan broj nastavnika koji su odgovorili na ovo pitanje	184	100,0

Od 184 nastavnika koji su odgovorili na upitnik, svi su iskazali svoje mišljenje o ovom pitanju (uključujući i nastavnika (0,5 posto) koji se izjasnio da „nema mišljenje“ o ovom pitanju). Čak je 52,5 posto nastavnika izjavilo da rat u BiH od 1992. do 1995. **treba** biti obuhvaćen u udžbenicima historije. S druge strane, 29,5 posto nastavnika navelo je da rat **ne treba** biti obuhvaćen. Oko ovog pitanja, 32 nastavnika (17,5 posto) nisu bila sigurna.

Dodatak 6 – Mišljenje svih 125 nastavnika koji su odgovorili na pitanje o nastavnim jedinicama koje stvaraju poteškoće: ratni period od 1992. do 1995. godine i raspad Jugoslavije

Nastavne jedinice koje stvaraju poteškoće: ratni period od 1992. do 1995. godine i raspad Jugoslavije	Broj nastavnika	Izraženo u % (zaokruženo na najbližu vrijednost)
Ratni period od 1992. do 1995. godine	22	17,5
Raspad Jugoslavije	17	13,5
Zbir odgovora	39	31

Dodatak 7 – Mišljenje svih 125 nastavnika koji su odgovorili na pitanje o nastavnim jedinicama koje stvaraju poteškoće: ratovi u 20. stoljeću

Nastavne jedinice koje stvaraju poteškoće: ratovi u 20. stoljeću	Broj nastavnika	Izraženo u % (zaokruženo na najbližu vrijednost)
Ratni period od 1992. do 1995. godine	22	17,5
Drugi svjetski rat	46	37,0
Prvi svjetski rat	6	5,0
Zbir odgovora	74	59,5

Apsolutna većina odgovora odnosi se na podučavanje o Drugom svjetskom ratu (37 posto), dok se ratni period od 1992. do 1995. godine izdvaja kao druga tema po redu (17,5 posto). Isto tako, 5 posto nastavnika navelo je gradivo o Prvom svjetskom ratu u BiH, kao nastavnu jedinicu koja stvara poteškoće.

Dodatak 8 – Mišljenja svih 125 nastavnika koji su odgovorili na pitanja o tome koje su to nastavne jedinice koje stvaraju poteškoće, prikazana od najviše do najniže vrijednosti

Nastavne jedinice koje stvaraju poteškoće, prikazane od najviše do najniže vrijednosti	Broj nastavnika	Izraženo u % (zaokruženo na najbližu vrijednost)
Drugi svjetski rat	46	37
Rat od 1992. do 1995. godine	22	17,5
Rani srednji vijek	21	17
Osmanlijsko carstvo	20	16
Prva Jugoslavija (period između dva svjetska rata)	20	16
Raspad Jugoslavije	17	13,5
Period Habsburške monarhije	16	13
SFRJ (do 1980.)	16	13
Prvi svjetski rat	6	5
Zbir odgovora	184 ⁶⁹	

⁶⁹ Broj 184 odgovora ne odgovara broju nastavnika koji su odgovorili na ovo pitanje (125), s obzirom na to da su, kako je navedeno u gornjem dijelu teksta, neki nastavnici, koji su dali odgovor, naveli jednu, umjesto dvije nastavne jedinice koje im stvaraju poteškoće.

4

Dodatak

- DODATAK 9
- DODATAK 10
- DODATAK 11

Dodatak 9 – Lista udžbenika za Drugi dio: Interveniranje, usvajanje i profesionalizam – dinamika pisanja udžbenika historije u Bosni i Hercegovini

VIII razred (Republika Srpska: u 2007. godini IX razred)

- Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, Alma Leka. *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik sa historijskom čitankom za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- Zijad Šehić, Zvezdana Marčić-Matošević, *Historija. Istorija. Povijest. Udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.
- Leonard Valenta. *Historija – Povijest za VIII razred osnovne škole*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.
- Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić. *Historija. Istorija. Povijest 8, Udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Bosanska knjiga, Tuzla, 2007.
- Muhamed Ganibegović. *Historija – Povijest za VIII razred osnovne škole (treće izdanje)*. IP „Svjetlost” d.d. Sarajevo, 2006.
- Muhamed Ganibegović, *Historija za VIII razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2003.
- Muhamed Ganibegović, Enes Durmišević, Muhidin Pelešić, *Historija za VIII razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2001.
- Hrvoje Matković, Božo Goluža, Ivica Šarac. *Povijest 8. Udžbenik za VIII razred osnovne škole (treće izdanje)*. Školska naklada, Mostar, 2006. (također odobren i za 2007./2008.).
- Hrvoje Matković, *Povijest 8, Udžbenik za VIII razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb, 2002. (treće izdanje, prvi put objavljen 2000.).
- Miljenko Miloš, *Povijest Novoga doba. Udžbenik povijesti za VIII razred osnovne škole*. Znanje, Mostar, 2006. (također odobren i za 2007./2008.).
- S. Tešić, S. Gavrić, R. Pejić. *Istorija za IX razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2007.
- Dr. Ranko Pejić. *Istorija za IX razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2006.
- Ranko Pejić, *Istorija za VIII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske, Srpsko Sarajevo, 2000.

VII razred (Republika Srpska: u 2007. godini VIII razred)

- Arifa Isaković, *Historija-Povijest za VII razred osnovne škole*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.
- Hadžija Hadžiabdić/Edis Dervišagić, *Historija, Udžbenik za VII razred osnovne škole*. Bosanska knjiga, Tuzla, 2007.
- Edin Radušić, Aladin Husić, Vehid Smriko, *Historija 7, udžbenik sa historijskom čitankom za VII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2007.
- Edin Radušić, Aladin Husić, Vehid Smriko, *Historija 7, udžbenik za VII razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.
- Fahrudin Isaković, Enes Pelidija, *Historija za VII razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2003.
- Ibrahim Tepić, Fahrudin Isaković, *Historija za VII razred osnovne škole*. IP Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2000.
- Ivan Dukić, Krešimir Erdelja, Andrija Nikić, Igor Stojaković, *Povijest 7*. Školska naklada, Mostar, 2003. (drugo izdanje).
- Ivan Dukić, Krešimir Erdelja, Andrija Nikić, Igor Stojaković, *Povijest 7*. Školska naklada, Mostar, 2001.
- Željko Vujadinović, Slavica Kuprešanin, Gordana Nagradić, *Istorija za VIII*

razred osnovne škole. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2007. (prvo izdanje).

- Milutin Perović, Borislav Stanojlović, Milo Strugar, *Istorija za VII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Republike Srpske, Srpsko Sarajevo, 2001.
- Milutin Perović, Milo Strugar, *Istorija za VII razred osnovne škole*. deveto izdanje, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.

VI razred (Republika Srpska: u 2007. godini VII razred)

- Arifa Isaković, *Historija – Povijest za VI razred osnovne škole sa radnim listovima*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.
- Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, Alen Mulić, Vahidin Mehić, *Historija Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Bosanska knjiga, Tuzla, 2007.
- Esad Kurtović, Salmedin Mesihović, Samir Hajrulahović. *Historija 6, Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.
- Enver Imamović, *Historija za VI razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2003.
- Enes Pelidija, Fahrudin Isaković, *Historija za VI razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2001.
- Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Izd. Školska naklada, Mostar, 2006.
- Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Izd. Školska naklada, Mostar, 2003., drugo izdanje (prvi put odobren 2001.).
- Ivo Makek, Andrija Nikić, *Povijest 6 - Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Izd. Školska naklada, Mostar, 2001.
- Rade Mihaljčić. *Istorija 7 za VII razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2007.
- Rade Mihaljčić, *Istorija za VI razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2001.

V razred (Republika Srpska: u 2007. godini VI razred)

- Melisa Forić, *Historija – Povijest za V razred osnovne škole sa radnim listovima*. Bosanska riječ, Sarajevo, 2007.
- Hadžija Hadžiabdić, Edis Dervišagić, *Historija, Udžbenik za V razred osnovne škole*. Bosanska knjiga, Tuzla, 2007.
- Muhamed Ganibegović, *Historija za V razred osnovne škole*. Svjetlost, Sarajevo, 2007.
- Seka Brkljača, Vahida Bašalić, Salmedin Mesihović, *Historija 5, Udžbenik za V razred osnovne škole*. Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2003.
- Enver Imamović, *Historija za V razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2003.
- Enver Imamović, *Historija za V razred osnovne škole*. Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2000.
- Stjepan Bekavac, Marija Bradvica, Miroslav Rožić, *Povijest 5, Udžbenik za V razred osnovne škole*. Alfa, Mostar, 2007.
- Miljenko Miloš: *Povijest Staroga vijeka: Udžbenik povijesti za V razred osnovne škole*. Znanje, Mostar, 2006.
- Ivka Pavičić, Franko Mirošević, Tihomir Zovko, *Povijest 5*. Školska naklada, Mostar, 2003. (drugo izdanje).
- Ivka Pavičić, Franko Mirošević, Tihomir Zovko, *Povijest 5*. Školska naklada, Mostar, 2001.
- Đorđe Nijemčević, Sonja Milović, *Istorija za VI razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2007.
- Ranko Pejić, *Istorija za VI razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Istočno Sarajevo, 2006.
- Ranko Pejić, *Istorija za V razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Srpsko Sarajevo, 2001.
- Lazar Rakić, *Istorija za V razred osnovne škole*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.

Dodatak 10 – Tabele udžbenika korištenih u školskoj 2007./2008. godini

Napomena: Distribucija udžbenika koji se koriste u nastavi historije odnosi se na anketirane nastavnike i nije reprezentativna za cijelu BiH.

**Tabela 1: Učestalost korištenja udžbenika historije za V razred
u školskoj 2007./2008. godini**

Autor	Godina izdavanja	Učestalost
Hadžiabdić (et al)	2004.	02
Hadžiabdić (et al)	2007.	39
Hadžiabdić (et al)	2005.	01
Hadžiabdić (et al)	2006.	01
Hadžiabdić (et al)	2008.	01
Isaković	nije navedena	01
Miloš	2006.	04
Miloš	2008.	01
Nikić/Makek	2001.	01
Nikić (et al)	2003.	01
Forić	2007.	01
Ganibegović	2007.	02
Kurtović	nije navedena	01
Nijemčević/Milović	2006.	01
Imamović	nije navedena	03
Cerovski/Lovrinović	2006.	05
Valentić/Zovko/Bubanji	2001.	01
Bekavac/Bradvice	2007.	02
Pavičić/Mirošević/Zovko	2004.	01
Basalić/Mesihović	2007.	01
Stanojlović/Pašalić	2007.	01

**Tabela 2: Učestalost korištenja udžbenika historije za VI razred
 u školskoj 2007./2008. godini**

Autor	Godina izdavanja	Učestalost
Hadžiabdić/Derivišagić	2007.	31
Hadžiabdić/Derivišagić	2008.	01
Nijemčević/Milović	2007.	30
Arifa Isaković	2007.	03
Kurtović (et al)	2007.	09
Miloš	2007.	05
Makek/Nikić (et al)	2006.	04
Ranko Pejić	nije navedena	01
Dukić - Erdelja - Nikić - Stojaković - Školska naklada	2001.	02
Željko Brdal, Margita Madunić, Nikola Lovrinović, Tragom prošlosti 6, 2007.	2007.	02
E.Pelidija, F.Isaković, Historija, Sarajevo 2001.;	2001.	01
Rade Mihaljčić	2004.	01
Rade Mihaljčić	2006.	01
Rade Mihaljčić	2007.	01
Mijatović/Mirošević/Nikić/Sanjek	2001.	01

**Tabela 3: Učestalost korištenja udžbenika historije za VII razred
u školskoj 2007./2008. godini**

Autor	Godina izdavanja	Učestalost
Hadžiabdić (et al)	2005.	02
Hadžiabdić (et al)	2007.	26
Hadžiabdić (et al)	2008.	01
Vujadinović/Kuprešanin	2007.	02
Radušić/Husić	2003.	01
Radušić/Husić	2007.	12
Isaković/Pelidija	2001.	01
Isaković/Pelidija	2004.	01
Isaković/Pelidija	2007.	02
Miloš	2007.	05
Mihaljčić	2002.	01
Mihaljčić	2006.	01
Mihaljčić	2007.	29
Dukić, Erdelja, Nikić, Stojaković,	2001.	02
Dukić, Erdelja, Nikić, Stojaković	2003.	03
Dukić, Erdelja, Nikić, Stojaković,	2004.	02
Dukić, Erdelja, Nikić, Stojaković	2005.	02
Jurković/Mirošević	2001.	01
Matković (et al)	2003.	01
Ganibegović	nije navedena	01
bez autora - Banja Luka	2007.	01

**Tabela 4: Učestalost korištenja udžbenika historije za VIII razred
 u školskoj 2007./2008. godini**

Autor	Godina izdavanja	Učestalost
Hadžiabdić/Dervišagić	2007.	20
Zijad Šehić (et al)	2007.	13
Zijad Šehić (et al)	2004.	01
Zijad Šehić (et al)	2005.	01
Zijad Šehić/Kovačević	nije navedena	01
Petrović/Stanojević/Strugar	2005.	02
Miloš	2007.	06
Miloš	2006.	01
Matković (et al)	2003.	02
Matković (et al)	2004.	02
Matković (et al)	2005.	03
Matković (et al)	2006.	01
Radušić/Husić	nije navedena	01
Ganibegović (et al)	2001.	04
Valenta	2007.	04
Valenta	2008.	01
Vujadinović/Kuprešanin/Nagradić	2007.	33
Pejić (et al)	2007.	03
Pejić (et al)	2006.	01
Pejić (et al)	2004.	01
Dukić - Erdelja - Nikić - Stojaković - Školska naklada	nije navedena	01

Dodatak 11 – Upitnik o korištenju udžbenika historije u BiH

Upitnik o korištenju udžbenika historije u Bosni i Hercegovini

Poštovani nastavnice!

Ovaj upitnik pripremio je Institut za međunarodno istraživanje udžbenika Georg Eckert iz Braunschweiga (Njemačka), uz podršku Odjela i službenika za obrazovanje Misije OSCE-a u Sarajevu. Upitnik će biti podijeljen nastavnicima historije, (oko 200 upitnika), u cijeloj Bosni i Hercegovini. Osoblje Instituta Georg Eckert i Misije OSCE-a pripremio je ovaj upitnik, kako bi se dobile detaljnije informacije o korištenju udžbenika historije u školama u BiH. Najviše zbog toga smo zainteresirani za Vaše lično mišljenje o udžbenicima koje svakodnevno koristite u školi. Željeli bismo da na pitanja odgovorite što detaljnije.

Imajte na umu da će svi podaci iz upitnika ostati anonimni, a bit će korišteni za analizu koju će raditi Institut Georg Eckert. Analiza će biti dio šireg izvještaja o stanju u vezi sa pisanjem i korištenjem udžbenika historije u BiH.

Izvještaj će biti dostavljen nadležnim obrazovnim vlastima u BiH, polovinom 2008. godine.

Zahvaljujemo Vam na suradnji!

I. Sociodemografski podaci

1. Navedite spol

Muški.....

Ženski.....

2. Navedite vrstu škole u kojoj radite (ako je potrebno, navedite više od jedne):

a) Osnovna škola

b) Stručna četverogodišnja škola

c) Stručna trogodišnja škola

d) Gimnazija

e) Ostale škole

3. Od kada predajete historiju u školi?

a) Od školske 2007./2008. godine

b) Posljednjih pet godina (2002./2003.)

c) Posljednjih 10 godina (1997./1998.)

d) Posljednjih 15 godina (1992./1993.)

e) Više od 15 godina (prije školske 1992./1993. godine)

4. Kada ste stekli zvanje nastavnika historije?

a) U periodu od 1960. do 1970. godine

b) Do 1980. godine

c) U periodu od 1990. do 1995. godine

d) Nakon 1995. godine

f) Nisam stekao zvanje nastavnika historije, nego
.....

5. Koliko puta ste, u posljednje tri godine (od 2005.), učestvovali na seminarima za nastavnike za predmet historija?

a) Nijednom .....

b) Jednom .....

c) Dva puta .....

d) Tri puta .....

e) Više puta .....

II. Korištenje udžbenika u učionici

1. Koji udžbenik(e) koristite za predavanje u ovoj školskoj godini? Za svaki udžbenik navedite naziv, ime autora, i datum izdavanja udžbenika za svaki razred, ako predajete u različitim razredima!

Osnovna škola:

a) Peti razred:

---

b) Šesti razred:

---

c) Sedmi razred:

---

d) Osmi razred:

---

f) Deveti razred:

Srednja škola:

g) Prvi razred:

---

h) Drugi razred:

---

i) Treći razred:

---

j) Četvrti razred:

---

2. Da li ste u ovoj školskoj godini mogli birati između više udžbenika historije u nekim od razreda u kojima predajete?

Da..... → pređite na pitanje br. 6 a+b

Ne..... → odgovorite na sljedeća pitanja, počevši od pitanja br. 3

3. Ko je donio odluku u pogledu izbora udžbenika koji sada koristite?

---

4. Da li Vas je neko, bilo kada, pitao za mišljenje u vezi s odabranim udžbenikom?

Da, detaljno .....

Da, ukratko .....

Ne, nikada .....

5. Da li ste vidjeli udžbenik prije nego što Vam je rečeno da ćete ga koristiti?

Da .....

Ne .....

*Na pitanja **6 a) i 6 b)** trebaju odgovarati samo nastavnici koji su ove godine imali priliku birati između različitih udžbenika historije!*

6. a) Da li ste samostalno birali udžbenik, ili ste ga birali u svojstvu člana nekog savjetodavnog tijela?

1. Odluku sam donio(la) samostalno .....

2. Odluku sam donio(la) zajedno sa .....

(Navedite naziv ovog savjetodavnog tijela)

6. b) Ako ste mogli birati udžbenik koji koristite u ovoj školskoj godini, prema kojem kriteriju ste se odlučili za taj udžbenik (na skali ocijeniti važnost primjenjivanih kriterija)?

	Veoma važno	Važno	Srednje važno	Od male važnosti	Nevažno
1. Cjelokupan sadržaj udžbenika (a)	☐	☐	☐	☐	☐
2. Forma udžbenika prilagođena učeniku/i preglednost udžbenika	☐	☐	☐	☐	☐
3. Cijena udžbenika	☐	☐	☐	☐	☐
4. Uvrštenost različitih viđenja o određenim historijskim događajima	☐	☐	☐	☐	☐
5. Dobro izrađena didaktička sredstva (tj. interesantni zadaci, nastavna pomagala, itd.)	☐	☐	☐	☐	☐
6. Lakše korištenje udžbenika koji je i ranije upotrebljavan	☐	☐	☐	☐	☐
7. Ostali kriteriji, tj:	☐	☐	☐	☐	☐

7. Da li radite s učenicima koji su različite nacionalne pripadnosti od većine ostalih učenika u razredu?

Da, do 15% učenika .....

Da, do 30% učenika .....

Da, više od 30% učenika .....

Ne .....

Ako želite, dodajte komentar:

---

8. Da li je, po Vašem mišljenju, udžbenik koji koristite, pogodan za nastavu u nacionalno mješovitom odjeljenju (odgovoriti bez obzira da li je odjeljenje u kome predajete mješovito po nacionalnom osnovu).

a) Veoma pogodan .....

b) Pogodan .....

c) Srednje pogodan .....

d) Slabo pogodan .....

e) Neodgovarajući .....

Zašto? Dodajte komentare kojima potkrepljujete vaše rangiranje:

---

9. Navedite koji material koristite kod pripreme za nastavu!

	Nikada	Rijetko	Ponekad	Često	Uvijek
a) Udžbenike koje ste već naveli	☐	☐	☐	☐	☐
b) Neke druge udžbenike	☐	☐	☐	☐	☐
c) Priručnik za nastavnike: Navedite naziv: _____ _____	☐	☐	☐	☐	☐
d) Naučne knjige/članke	☐	☐	☐	☐	☐
e) Štampu (novine, itd.)	☐	☐	☐	☐	☐
f) Druge materijale/dokumentiranu građu, primarne izvore (memoare, itd.)	☐	☐	☐	☐	☐

10. U prosjeku, u kojoj mjeri Vam je udžbenik historije glavni oslonac za nastavu?

- a) U velikoj mjeri.....
- b) Srednje.....
- c) Minimalno.....
- d) Nikako .....

11. Navedite kako koristite udžbenik u svom razredu!

(ako je potrebno, zaokružite više od jednog odgovora):

- a) Čitate kratke dijelove teksta učenicima tokom sata .....
- b) Učenici čitaju kratke dijelove teksta tokom sata.....
- c) Koristite više zadataka i izvora, didaktičkih materijala i vježbi iz udžbenika ...
- d) Učenici koriste udžbenik za rad kod kuće .....
- e) Kao izvor koji pomaže kod predavanja i vježbi o određenoj temi .....
- Drugo:.....

4

Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini

Sada bismo Vam željeli postaviti nekoliko pitanja o tome šta volite predavati, kao i o oblastima koje Vam je teško predavati. Za nas je najvažnije da dobijemo informaciju da li i kako udžbenik (udžbenici) koji koristite u radu utječe na davanje prednosti u podučavanju određenih historijskih tema ili stvara poteškoće u radu, Vama lično, odnosno Vašim učenicima.

12. Koje nastavne jedinice iz nacionalne historije najviše volite predavati?

Navedite, što je moguće konkretnije, dvije nastavne jedinice koje najviše volite predavati (konkretan period, oblast, naziv nastavne jedinice).

Nastavna jedinka 1:

Nastavna jedinka 2:

---

13. Zašto volite predavati ove nastavne jedinice? Objasnite kratko, i što je moguće konkretnije:

---

14. Koje su Vam nastavne jedinice iz nacionalne historije najteže za predavanje?

Navedite, što je moguće konkretnije, dvije nastavne jedinice koje Vam zadaju najviše problema (konkretan period, područje, naziv nastavne jedinice).

Nastavna jedinka 1:

Nastavna jedinka 2:

---

15. Objasnite kratko, i što konkretnije, zašto Vam predavanje ovih nastavnih jedinki predstavlja poteškoću.

---

16. Postoje neke epohe i teme u svjetskoj i nacionalnoj historiji koje su kontroverznije od ostalih. Šta Vi lično mislite o sljedećoj konstataciji: „Udžbenik(ci) koji koristim ove godine pomaže mi kada predajem kontroverzne teme.”

- a) Uopće se ne slažem .....
- b) Ne slažem .....
- c) Nisam siguran .....
- d) Slažem se .....
- f) Potpuno se slažem.....

17. Kratko objasnite Vaše mišljenje, navodeći jedan konkretan primjer iz udžbenika, koji koristite u nastavi ove školske godine!

---

18. Šta mislite o sljedećoj konstataciji: „Udžbenik(ci) koji koristim pomaže mi, kao nastavniku, da pružim uravnotežen i promišljen prikaz historije u regiji.”

- a) Uopće se ne slažem.....
- b) Ne slažem se.....
- c) Nisam siguran .....
- d) Slažem se .....
- e) Potpuno se slažem.....

Ako želite, dodajte komentar:

III. Vaše mišljenje o udžbenicima historije u BiH

1. Prema Vašem mišljenju, da li su udžbenici historije koje koristite ove godine bolji ili lošiji od udžbenika koje ste koristili prošle školske godine?

- a) Bolji.....
- b) Lošiji .....
- c) Niti bolji niti lošiji (gotovo isti).....
- d) Potpuno isti udžbenik kao prošle godine.....
- e) Nisam siguran .....

2. Kratko objasnite, i što je moguće konkretnije, zašto mislite da su novi udžbenici bolji/lošiji od, ili (gotovo) isti kao stari udžbenici!

---

3. Navedite, ako se sjećate, naziv i nekoliko bibliografskih podataka (autor, datum izdavanja, za koji razred) udžbenika historije koji je, po Vašem mišljenju, najbolji udžbenik historije koji ste ikada koristili u svojoj karijeri nastavnika u BiH. Također objasnite zašto mislite da je to najbolji udžbenik koji ste ikada koristili.

---

4. a) Po Vašem ličnom mišljenju, koji je najbolji udžbenik historije u ovoj školskoj godini? Navedite datum i neke bibliografske podatke (autor, datum izdavanja, za koji razred).

---

4. b) Zašto mislite da je ovaj udžbenik sada najbolji?

---

5. Kada biste Vi, kao nastavnik, mogli utjecati na izradu novih udžbenika historije u narednom periodu, koje biste promjene smatrali najvažnijim u radu sa tim udžbenikom u školi?

	Veoma važno	Važno	Srednje važno	Od male važnosti	Nevažno
1. Cijena udžbenika	☐	☐	☐	☐	☐
2. Dužina tekstova i usklađenost s uzrastom	☐	☐	☐	☐	☐
3. Uvrštenost zadataka, vježbi, izvora sa bibliografskim karakteristikama i drugih didaktičkih sredstava	☐	☐	☐	☐	☐
4. Uvrštenost različitih gledišta o nekom historijskom događaju	☐	☐	☐	☐	☐
5. Uravnoteženo prikazivanje političkih, društvenih, vojnih i kulturoloških aspekata historije	☐	☐	☐	☐	☐
6. Uključivanje i rasprava o kontroverznim temama	☐	☐	☐	☐	☐
7. Udžbenik koji u potpunosti prati nastavni plan i program	☐	☐	☐	☐	☐

6. Šta mislite o sljedećoj konstataciji:

„Udžbenici u BiH trebaju obuhvatati period od 1992. do 1995. godine.”

1. Uopće se ne slažem.....
2. Ne slažem se.....
3. Nisam siguran .....
4. Slažem se .....
5. U potpunosti se slažem .....

4

Reforma nastave historije u Bosni i Hercegovini

7. Po Vašem mišljenju, koje teme iz ovog perioda treba uvrstiti u udžbenike?

	Veoma važno	Važno	Srednje važno	Malo važno	Nevažno
1. Politički aspekt historije	☐	☐	☐	☐	☐
2. Vojni aspekt historije	☐	☐	☐	☐	☐
3. Svakodnevni život u ratu	☐	☐	☐	☐	☐
4. Sredstva informiranja	☐	☐	☐	☐	☐
5. Izbjeglince	☐	☐	☐	☐	☐
6. Razaranje kulturnih i historijskih spomenika	☐	☐	☐	☐	☐
7. Obrazovanje i školstvo tokom rata	☐	☐	☐	☐	☐
8. Posljedice rata	☐	☐	☐	☐	☐
9. Svijet o nama	☐	☐	☐	☐	☐

Dodajte bilo koji komentar ili razmišljanje o udžbenicima historije u BiH, uključujući Vaše komentare na javnu diskusiju o udžbenicima historije u BiH u medijima (bez obzira na udžbenik koji sada koristite, ili u vezi s njim)!

Zahvaljujemo na uloženom trudu! Veoma cijenimo Vaš doprinos.

